

Seobe Indoeuropljana: Korijeni modernih jezika

Jeremić, Kristina

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:315958>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-19**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Studij: Povijest i engleski jezik i književnost

Kristina Jeremić

Seobe Indoeuroljana: Korijeni modernih jezika

Diplomski rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek, 2018.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek/samostalna katedra

Studij: Povijest i engleski jezik i književnost

Kristina Jeremić

Seobe Indoeuropljana: Korijeni modernih jezika

Diplomski rad

Znanstveno područje: Humanističke znanosti, polje: povijest i grana: stara povijest

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek, 2018.

Sažetak

Indoeuropljani su još od antičkih vremena bili predmet fascinacije i intrige, a tajnovitost koja okružuje njihovo podrijetlo i ekspanziju bila je predmet diskusija kroz stoljeća. Iako danas gotovo polovica svjetske populacije govori jednim od indoeuropskih jezika, zagonetka njihova podrijetla i prajezika još uvijek nije u potpunosti razjašnjena. Zanimanje za istraživanjem Indoeuropljana poraslo je u 18. stoljeću kada su tadašnji istraživači uočili nevjerojatne sličnosti među jezicima daleke Azije i Europe, a koje se nikako nisu mogle pripisati slučajnosti. Uspoređivanjem različitih jezika Europe i Azije utvrđeno je da je jedino rješenje bilo u traženju zajedničkog prajezika kojeg je razvila određena populacija koja nije poznavala pismo. U odsutnosti arheoloških nalaza, težak zadatak istraživanja i rekonstruiranja praindoeuropske domovine, načina života, kulture, a prvenstveno jezika pao je na komparativne lingviste koji iz jezičnih svjedočanstava pokušavaju oživjeti praindoeuropsku kulturu i jezik. Danas je uspješno rekonstruiran dio praindoeuropskog vokabulara, a zahvaljujući poznavanju praindoeuropskog leksika, dobio se uvid i u djelić kulture koja se razvijala prije više od 6 tisuća godina. Zahvaljujući pripitomljenom konju i prijevozu kolima te svojoj ratničkoj prirodi, Indoeuropljani su se vrlo brzo proširili iz svojeg početnog područja, najvjerojatnije u Pontsko-kaspijskoj stepi, najprije u Anatoliju, a zatim po čitavoj Europi i velikom dijelu Azije, od Velike Britanije do krajnjeg istoka Azije i Indije. U svojim osvajanjima Indoeuropljani su nametnuli svoje jezike koji su se kroz vrijeme značajno izmijenili i evoluirali u razne dijalekte, no zadržali su određene karakteristike koje ih danas obilježavaju kao indoeuropske.

Ključne riječi: komparativna lingvistika, Indoeuropljani, indoeuropske migracije, indoeuropski jezici, Praindoeuropljani

Sadržaj

Uvod	1
1. Tko su Indoeuropljani?.....	2
2. Pradomovina i seobe indoeuropskih naroda.....	7
2.1. Anatolijska grana	10
2.2. Frigijci.....	11
2.3. Grci	13
2.4. Armenci.....	15
2.5. Toharci	16
2.6. Indo-iranski narodi.....	19
2.7. Germani.....	25
2.8. Italici	26
2.9. Kelti.....	27
2.10. Tračani	29
2.11. Iliri.....	29
2.12. Slaveni.....	30
2.13. Balti.....	31
3. Indoeuropski jezici	33
3. 1. Komparativna lingvistika i praindоеuropski jezik.....	34
3.1.1. Počeci komparativne lingvistike	39
3.2. Jezične promjene i grananje	44
3.3. Klasifikacija indoeuropskih jezika	48
3.3.1. <i>Satem</i> jezici	51
3.3.2. <i>Centum</i> jezici	57
3.3.3. „Nesvrstani“ jezici	61
Popis korištene literature	65
Popis priloga.....	67

Uvod

Iako su Indoeuropljani bili tema intenzivnog istraživanja u proteklih 200 godina, o njima se još uvijek malo zna, a rezultati istraživanja iznjedrili su različite, ponekad i kontradiktorne, teorije o njihovom podrijetlu i migracijama. Ovaj rad bavit će se upravo navedenim intrigantnim pitanjima pradomovine Indoeuropljana i njihovih migracija prema Europi i Aziji, ali i problemom rekonstrukcije praindoeuropskog jezika, kulture i načina života, klasifikacijom i identifikacijom pojedinih podskupina indoeuropskih jezika te iznijeti dominantne teorije i činjenice općeprihvaćene od strane arheološke i lingvističke zajednice. Na početku definirat će se sam pojam „Indoeuropljana“ te predstaviti ponešto o njihovoj kulturi, religiji, načinu života i gospodarstvu. Velik dio ovog diplomskog rada bit će posvećen migracijama Indoeuropljana. Ova tematika vrlo je kompleksna i zahtijeva temeljito iščitavanje literature koja je nerijetko kontradiktorna stoga će u ovome radu biti ukratko prezentirane najvažnije teorije o identificiranju indoeuropske pradomovine te o grananju Indoeuropljana u područje Europe i Azije koje su utemeljene uglavnom na arheološkim nalazima. Osim toga, ovaj rad bavit će se i klasifikacijom indoeuropskih jezika te će se ukratko predstaviti područje komparativne lingvistike koja je uvelike zaslužna za današnja saznanja o praindoeuropskom jeziku, ali i kulturi, načinu života i ostalim aspektima ovog misterioznog naroda.

1. Tko su Indoeuropljani?

U širem smislu, Indoeuropljani su narodi čiji jezici pripadaju u zajedničku skupinu tzv. indoeuropskih jezika. Na temelju komparativnog proučavanja pojedinih jezika zaključilo se da su svi oni potekli od jednog prajezika kojem su govorili Praindоеuropljani. O prvim Indoeuropljanima zna se vrlo malo, a ono što nam je poznato uglavnom je rezultat komparativne lingvistike i jezične rekonstrukcije.¹

Poznavanje Proto-indoeuropljana temelji se uglavnom na jezičnim rekonstrukcijama protoindoeuropskog jezika kojim se služila nepismena populacija. Arheološki dokazi o postojanju i načinu života ovih ljudi vrlo su oskudni, stoga najveću ulogu u proučavanju njihove kulture i identiteta imaju komparativni lingvisti, a ne arheolozi. Tradicionalno postoje dvije metode kojima se indoeuropeisti koriste prilikom rekonstrukcije praindоеuropske kulture. Prva je izravna usporedba kulture i običaja indoeuropskih naroda, a druga je traženje zajedničkih elemenata te njihovo praćenje do korijena.²

Postojanje riječi za lončarstvo, domaće životinje i ratarstvo u protoindoeuropskom vokabularu upućuje na to da je ova zajednica bila neolitska, odnosno sjedilačka. Ovo potvrđuje i uporaba sekundarnih proizvoda od domaćih životinja, poput maslaca, sira i vune, ali i kola i jarmova te pripitomljeni konj. Većina naslijeđenog indoeuropskog rječnika ne javlja se prije 4. tisućljeća prije Krista, a najranija kola s kotačima pojava su iz toga perioda, dok je i konj prvi put pripitomljen oko početka 4. tisućljeća. Stoga se kao najranije vjerojatno vrijeme za kulturu koja se može rekonstruirati na temelju rječnika indoeuropskih jezika uzima 4500. godina prije Krista.³

Prvi Indoeuropljani, odnosno Praindоеuropljani, bili su stočari koji su kultivirali žitarice, stoku i ovce, poznavali kola kao prijevozno sredstvo te način za proizvodnju tekstila od vune i lana. Živjeli su na prostoru Euroazije, vjerojatno na tzv. Pontsko-kaspijskoj stepi na prostoru od Crnog mora i Kaspijskog jezera. Oni su vjerovali u prirodne sile s naglaskom na nebeska božanstva, a njima u čast žrtvovali su stoku, ovce, konje, a ponekad i ljude. Njihovo društvo bilo

¹ Josip Šentija (ur.), *Opća enciklopedija*, sv. 3, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1977., str. 610.

² James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 139.

³ Isto, str. 162.-163.

je patrijarhalno i temeljeno na odnosu patrona i podanika te podijeljeno prema materijalnom bogatstvu.⁴

Opće je prihvaćeno kako je indoeuropsko društvo bilo podijeljeno prema strogoj hijerarhiji. Postojala je razlika između slobodnih ljudi i robova, koje su uglavnom sačinjavali ratni zarobljenici ili dužnici. Društvo je bilo podijeljeno na elitnu klasu vladara, ratnika i svećenika te na klasu običnih ljudi. Ove društvene razlike imale su veliku ulogu u zakonskim procesima. Tako se, primjerice, u staroirskom zakonu zahtijeva stroža kazna ukoliko je oštećena osoba iz elitne društvene klase. Uz to, indoeuropsko društvo bilo je strogo patrijarhalno stoga su muškarci uvijek imali prednost u odnosu na žene u pravnim i obiteljskim odnosima.⁵

Osim stroge klasne podjele, indoeuropsko društvo bilo je organizirano na manje zajednice koje su bile temelj širih društvenih skupina. Osnovna manja skupina bila je obitelj koja je djelovala po strogom patrijarhalnom sustavu. Pretpostavlja se i postojanje klanova čiji je vođa bio **wik-potis*. Prema rekonstruiranoj riječi **teutā-*, odnosno „pleme“, a koja spominje se u italskom, keltskom, germanskom i baltskom te u osobnim imenima u tračkom, ilirskom i mesapskom jeziku, pretpostavlja se postojanje određene vojne zajednice u koje bi se uključivali adolescenti te bi čini razne oblike razbojništva i nasilja. Sudeći prema ovome, praindoeuropsko društvo vjerojatno je bilo orijentirano na ratovanje i obučavanje za borbu.⁶ Na vrhu indoeuropskog društva bio je kralj, čiji bi naslov, na temelju sanskrtskog naziva *rājan-*, latinskoga *rex*, galskoga *rix*, staroirskoga *ri* i tračkog *Rhesos*, na praindoeuropskom glasio **h₃rég_s*.⁷

Ponešto o indoeuropskoj kulturi može se saznati i iz osobnih imena. Naime, indoeuropska osobna imena često reflektiraju određene osobne karakteristike koje su smatrane vrlinama. Tako se kao najvažnija vrлина javlja društveno priznanje i divljenje što se vidi u imenima s korijenima koji su potekli od riječi „prepoznat“, „slava“ i „poštovanje“. Imena povezana s ovim riječima pronalaze se među svim indoeuropskim jezicima iz perioda između 1. tisućljeća prije Krista do 13. stoljeća. Mudrost, mir, ali i ratovanje, odnosno borba bili su također prepoznati kao poželjne

⁴ David W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, New Jersey, 2007., str. 98.-99.

⁵ Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 30.

⁶ Isto, str. 38.

⁷ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 160.

vrline u indoeuropskom društvu. Borba nije imala negativnu konotaciju, a često se povezivala uz same kraljeve, odnosno vladare te je bila vrlo poželjna u društvu uglavnom orijentiranom na vojsku.⁸

Gospodarstvo praindoeuropskog društva temeljilo se na stočarstvu i ratarstvu. Neke od najbolje posvjedočenih riječi u indoeuropskim jezicima su one koje se tiču domaćih životinja, a ponajviše goveda. Uporaba volova za vuču implicirana je terminima za jaram i plug, a u počecima su volovi vjerojatno vukli i vozila s kotačima. Indoeuropska zajednica poznavala je i konje što se može vidjeti iz velikog broja riječi vezanih za konje i konjsku opremu koji se protežu kroz gotovo sve indoeuropske jezike. Sve riječi vezane za konje označavaju domaćeg konja stoga se lingvisti i arheolozi slažu kako su Indoeuropljani morali ove životinje pripitomiti. No, smatra se kako je ipak prva pripitomljena životinja pas čija se struktura riječi pripisuje najstarijem sloju rječnika.⁹

U praindoeuropskom krajoliku postojale su utvrđene naseobine ili utočišta. Pretpostavlja se da su zidovi kuća bili građeni od pletera, a postoji i implikacija o uporabi žbuke. Posvjedočena je i zajednička riječ za ognjište u većini indoeuropskih jezika što govori o njegovoj važnosti za praindoeuropske zajednice. Vjerojatno su određeno naselje, odnosno skupinu kuća dijelili pripadnici iste obitelji ili klana, a postojala je i zajednička riječ za „utvrđeno ograđeno naselje“ koja je odražena u jezicima poput sanskrta (*púr*), grčkoga (*polis*) i litavskoga (*pilis*). Iako se značenje nekih među navedenim riječima kasnije razvilo u „grad“, one su iskonski vjerojatno označavale tek utvrđeno povišeno mjesto.¹⁰

U praindoeuropskom jeziku rekonstruirano je mnogo izraza za različite tipove lončarije i posuđa, a postoje i dokazi o korištenju obojene keramike. Postojao je i određen broj izraza koji su se odnosili na obradu kovine. Tako se pretpostavlja da je praindoeuropska zajednica poznavala srebro i broncu. Osim toga, poznavali su šivanje, pletenje i tkanje vune, konoplju te lan ili laneno

⁸ Zofia Kaleta, „What Can the Ancient Indo-European Compound Names Reveal About the Spiritual Culture of Our Ancestors?“, *Folia Onomastica Croatica*, vol. 12.-13., 2003.-2004., 249.-257.

⁹ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 151.-152.

¹⁰ Isto, str. 153.-154..

platno. Od oružja ističu se luk i strijele te ubodno oružje. Pretpostavlja se i uporaba sjekire i malja koji je povezan s kultovima bogova groma.¹¹

Sve religije iz perioda Praindoeuroljana su bile politeističke stoga je za pretpostaviti da se ni praindoeuropska nije uvelike razlikovala. Nažalost, kao što je to slučaj i s ostalim aspektima praindoeuropske kulture, nije moguće dobiti cjelovitu sliku o njihovom sustavu vjerovanja, mitologiji i ritualima. Lingvisti su uspjeli rekonstruirati samo imena i funkcije najvažnijih božanstava.¹²

Uvid u percepciju odnosa između božanskoga i ljudskoga daje nam etimologija riječi „čovjek“ čija je praindoeuropska inačica izvedena iz riječi za zemlju što upućuje na to da su ljudi 'zemaljska bića' u usporedbi s božanskim. Također, spominje se česta uporaba riječi „smrtnik“ kada se govori o ljudima što upućuje na isticanje besmrtnosti božanstava. Većina božanstava bila je muškoga roda i povezana s nebom i vremenskim promjenama.¹³

Francuski lingvist Georges Dumézil iznio je teoriju u kojoj tvrdi kako u praindoeuropskoj religiji postoji trodioba božanstava koja reflektira trodiobu društva na svećenike, ratnike i stočare. Ova trodioba uvijek se uočava u mitologijama indoeuropskih naroda, a nije ograničena samo na božanske likove, nego obuhvaća i druge vidove društva. Ove funkcije božanstava su se, prema Dumézilu dijelile na one koje podrazumijevaju vlast, one koje podrazumijevaju vojničku funkciju i one koje se odnose na plodnost i uzdržavanje. Božanstva prve funkcije uvijek se prikazuju u paru, a svaki do njih odražava vjerski i pravni aspekt. U drugoj funkciji božanstva su zadužena za obrambene i napadačke sile, a u trećoj se božanstva uglavnom prikazuju kao blizanci, blisko povezani s konjima te su uvijek u pratnji ženskoga lika.¹⁴

Bog zvan „Nebeski otac“, čije se ime može izvesti iz sanskrta, grčkog i latinskog jezika, pronalazi se na vrhu većine mediteranskih indoeuropskih zajednica stoga se pretpostavlja da se stopio s lokalnim mediteranskim stanovništvom.¹⁵ Pored „Nebeskog oca“ važnu ulogu imalo je

¹¹ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 157.

¹² Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 37.

¹³ Isto, str. 33.

¹⁴ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 170.

¹⁵ Isto, str. 165.

božanstvo sunca koje je često prikazivano kako putuje na konjskim kočijama. Indoeuropljani su poznavali i boga munje i gromova koji je uglavnom bio prikazivan kako drži malj ili slično oruđe, poput boga u anatolijskim i staronordijskim prikazima. Iako je većina božanstava bila muškoga roda, postoji i jedna poznata božica, zaštitnica zore, koja se javlja u vedskoj, grčkoj, latinskoj i baltskoj mitologiji. 'Istok' je na praindoeuropskom bio izjednačen s riječju 'zora', dok se jug nazivao „desnom stranom“, što ukazuje na to da su se Indoeuropljani orijentirali prema istoku.¹⁶

Smatra se kako je konj bio primarna životinja u indoeuropskim žrtvovanjima i obredima. Jedan od najočitijih primjera je često prikazivanje blizanaca, poput indijskih Ašvina („konjanika“), grčkih konjanika Kastora i Poluksa, anglosaskih Horse i Hengista („Konja i Pastuha“) ili irskih blizanaca od Mache koji su se rodili nakon što je njihova majka otrčala konjsku utrku. Postojali su razni obredi žrtvovanja konja, a njegovo tijelo bi se rezalo na tri dijela i bivalo ponuđeno trima različitim božanstvima. Postojala je i ljudska žrtva, no ona nije bila česta pojava. U germanskoj i keltskoj predaji postoji svjedočanstvo o trostrukim žrtvama, što je u skladu s trima funkcijama božanstava. Pretpostavlja se da su se žrtvovanja ljudi provodila kao kazna za one koji su napravili prijestup protiv svećenika ili sudaca u vidu vješanja, ili kao kazna za kršenje ratničkoga kodeksa ili žrtva bogu koja bi se zadovoljavala mačem ili vatrom.¹⁷

Praindoeuropljani su svoje širenje započeli vjerojatno u 4. tisućljeću prije Krista te se postupno dijelili na pojedinačne etničke skupine koje su razvile svoje dijalekte i jezike. Tako se danas među Indoeuropljane uvrštavaju Anatolci, odnosno Hetiti, Luvijci i Palajci, zatim Frigijci, Grci, Armenci, Toharci, koji su naseljavali područje dalekog istoka, Germani, Kelti, Tračani, Iliri, Slaveni, Balti, Iliri, Italici, Makedonci, Albanci, Rečani i Indo-iranci, odnosno Ariji i Iranci. Širenje Indoeuropljana uzrokovalo je distinkciju i odvajanje različitih jezičnih skupina, a pojedine od njih očuvale su se i danas, iako u velikoj mjeri modificirane.

¹⁶ Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 37.

¹⁷ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 173.-178.

2. Pradomovina i seobe indoeuropskih naroda

Postoje brojne rasprave oko pradomovine prvih Indoeuroljana. Indoeuropska pradomovina bila je identificirana u Indiji, Pakistanu, na Himalajama, Balkanu, u Ukrajini, Turskoj, Armeniji i brojnim drugim lokacijama diljem staroga svijeta. No, većina arheologa se ipak slaže da bi pradomovinu trebalo potražiti u stepama sjeverno od Crnog mora i Kaspijskog jezera, odnosno Pontsko-kaspijske stepe u današnjoj Ukrajini i Rusiji odakle su se počeli širiti.¹⁸

Pojedini lingvisti, na temelju jezičnih rekonstrukcija praindоеuropskog jezika, smatraju kako su kretanja Indoeuroljana započela u 4. tisućljeću prije Krista, dok drugi vide migraciju Indoeuroljana kao mnogo raniji događaj koji je započeo već u 6. tisućljeću prije Krista. Ono u čemu se arheolozi slažu je da su se migracije nastavile tijekom nekoliko tisućljeća, sve do pojave neindoeuropskih osvajača poput Huna.¹⁹

Danas razlikujemo dvije teorije o porijeklu Indoeuroljana. Prva, tradicionalna teza, koja je prihvaćena od strane većine lingvista, povezana je s idejom da je praindоеuropski jezik bio korišten na području tzv. Pontsko-kaspijske stepe, odnosno sjeverno od Kaspijskog jezera i Crnog mora. Ova pretpostavka veže širenje jezika s rasprostranjenošću kulturnih inovacija poput pripitomljavanja konja, korištenja kola te pređenja vune.²⁰ Arheološki i lingvistički dokazi vežu Praindоеuroljane s kulturom *kurgana*, odnosno grobnih humaka, u južnoj Rusiji i Ukrajini. Narod kulture kurgana bio je nomadski i ratnički koji je poznao konje, a proširio se iz svoje pradomovine u periodu oko 4. tisućljeća prije Krista. Na svom putu pokorili su europsko Podunavlje, središnju Aziju, Indiju a kasnije Balkan i Anatoliju. Osim geografskog podudaranja ove kulture i pretpostavljene indoeuropske pradomovine, postoje određeni izrazi koji također daju dokaz u korist ove teorije. Oni uključuju izraze za kola (**rotho-*, **k^w(e)k^wl-o-*), osovinu (**aks-lo-*), jaram (**jug-o-*), konja (**ekwo-*) i vožnju (**wegh-*). Upravo ovi izumi i pripitomljavanje konja vežu se uz Praindоеuroljane, a pretpostavlja se da su kurganskog

¹⁸ David W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, New Jersey, 2007., str. 83.

¹⁹ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 285.-286.

²⁰ Will Chang, Chundra Catchart, David Hall, Andrew Garrett, „Ancestry-Constrained Phylogenetic Analysis Supports the Indo-European Steppe Hypothesis“, *Language*, vol. 91, n.1., 2015., str. 195.

podrijetla. Stoga, prema ovoj teoriji, praindoeuropski jezik nije postojao prije 6. ili 5. stoljeća prije Krista.²¹

Druga teorija temelji se na pretpostavci da su se indoeuropski jezici proširili zajedno sa širenjem poljodjelstva iz Anatolije u periodu prije 8 000 ili 9 500 tisuća godina. Ova teorija pretpostavlja da se praindoeuropski jezik govorio na ovom području u 6. tisućljeću prije Krista, no zasad ne postoje lingvistički dokazi koji bi ovo potvrdili. Datiranje radioaktivnim ugljikom provedeno na najranijim neolitičkim naseljima u Europi pokazalo je kako se poljodjelstvo proširilo iz Anatolije, a dospjelo je u Grčku tijekom 9. tisućljeća prije Krista te je do 5 500. prije Krista doseglo Veliku Britaniju.²² Širenje poljoprivrede se vjerojatno događalo u valovima, a zbog sjedilačkog načina života populacija se postupno povećavala što je dovelo do sve češćih migracija i dolaska novih populacija na određena područja. Proučavajući neolitičke kulture istočne Europe, arheolozi su utvrdili kako one dijele mnogo zajedničkih elemenata. S novom populacijom donesen je vjerojatno i novi jezik koji je na većini područja zamijenio ili modificirao onaj autohtoni. Tijek širenja poljoprivrede u Europi započinje s Anatolijom i Grčkom, zatim se širi na sjever Grčke na područja neolitičkih kultura južnog Dunava (Starčevo, Körös u Mađarskoj, Criş u Rumunjskoj i Karanovo u Bugarskoj) koje su svojim širenjem i kolonizacijom proširile kulturu linearno-trakaste keramike prema području Tripolske kulture u zapadnoj Ukrajini. Linearno-trakasta keramika širila se i prema sjeveru, u Skandinaviju te prema zapadu u sjevernu Francusku. Iz zapadne Grčke poljodjelstvo se širilo prema mediteranskoj obali gdje se razvijala kultura *impresso* keramike. Sa Sredozemlja se poljodjelstvo širilo na neolitički Iberski poluotok, a zatim i u središnju i sjevernu Francusku odakle se proširilo u Britaniju i Irsku.²³

Jedna od najranijih kultura koja se sa sigurnošću može povezati s Indoeuroljanima je kultura Jamnaja koja se nalazila na sjevernoj obali Kaspijskog jezera. Ova kultura se danas smatra najboljim kandidatom za početnu praindoeuropsku kulturu koja je postojala u 4. tisućljeću prije Krista, a pojedini arheolozi pretpostavljaju kako se iz nje razvila kasnija kultura vrpčaste keramike. Naziv je dobila prema specifičnom načinu ukopa koji se veže i s kulturom kurgana.²⁴

²¹ Peter Forster, Collin Renfrew, *Phylogenetic Methods and the Prehistory of Languages*, MacDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge, 2006., str. 91.

²² Isto., str. 92.

²³ Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987., str. 151.-159.

²⁴ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/ Philadelphia, 2011, str. 53.

Narod ove kulture počeo je migrirati u 4. tisućljeću prije Krista, a smatra se kako je najranija grana praindoeuropske migracije s ovog područja krenula putem Dunava u Europu i konačnici završila u Anatoliji. Ostale grane su se kasnije proširile u Grčku i okolna područja te su se razvili grčki i trački jezici. Na svom putu ovi narodi susreli su se s različitim autohtonim stanovništvom, poput Tripolske kulture u Ukrajini, egejskih kultura u Grčkoj ili neindoeuropskog stanovništva u Anatoliji te ih asimilirali.²⁵

Iako pojedine pretpostavke stavljaju početak seobe čak i prije 6. tisućljeća prije Krista, općenito je prihvaćeno kako je seoba Indoeuroljana iz pontsko-kaspijske stepe počela između 4200. i 3900. godine prije Krista. Indoeuroljani su svoju migraciju započeli prema zapadu što označava odvajanje proto-anatolske jezične grane. Zatim su krenuli prema istoku između 3700. i 3300. godine prije Krista što se može povezati s odvajanjem grčke, armenske, toharske i indo-iranske jezične skupine. U daljnjem periodu najjači val migracija uočava se prema zapadu što je dovelo do odvajanja proto-germanske, proto-italske i proto-keltske jezične skupine. Nakon širenja prema zapadu Europe, Indoeuroljani su počeli migrirati sjevernije kada se vjerojatno stvara balto-slavenska jezična skupina.²⁶

Kao pradomovina europskih prajezika uzima se kultura vrpčaste keramike koja se razvijala u razdoblju od 3200 do 2300 godina prije Krista, a obuhvaćala je područje od Nizozemske i Švicarske na zapadu, preko središnje Europe do gornje Volge i srednjega Dnjepra, koje se i prije uzimalo kao ishodište širenja indoeuropskih jezika u Europi. No, kultura vrpčaste keramike ne objašnjava ishodište svih indoeuropskih jezika u Europi. Utvrđeno je kako grčki, ilirski, trački, mesapski i istočno italski potječu iz jugoistočne Europe, koja izlazi iz okvira kulture vrpčaste keramike, a pretpostavlja se da je na ovom području bilo ishodište i Armenaca i Frigijaca koji su migrirali u zapadnu Aziju. Lingvistički dokazi upućuju na to da grčki, armenski, iranski i indijski dijele određene sličnosti koje upućuju na kontinuitet jezika na području od Balkana preko Crnog mora do središnje Azije. Ilirski jezici vežu se sa zapadnim jezicima, dok se trački može povezati s istočnim *satemskim* jezicima i frigijskim. Migracije s Balkana u Grčku smještaju se u 3. tisućljeće prije Krista, a pretpostavlja se da je jugoistočna Europa u to doba već bila izvorište indoeuropskih jezika. Arheolozi traže najranije pojavljivanje govornika

²⁵ <https://bladehoner.wordpress.com/2017/11/28/the-indo-european-migrations/>

²⁶ David W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, New Jersey, 2007., str. 101.

indoeuropskog jezika u vremenu oko 3500. godine prije Krista, a obuhvaća kompleks kultura nazvan zajedničkim imenom Kompleks Balkan-Dunav.²⁷

2.1. Anatolijska grana

Anatolijski narodi su najstariji narodi za koje se zna da su govorili indoeuropskim jezikom. Oni su prvi put zabilježeni u 19. stoljeću prije Krista kada su asirski trgovci u južnoj Anatoliji osnovali svoj trgovinski ured. Tamo su otkrivene glinene pločice koje sadrže dnevne transakcije trgovaca, a u njima se navode osobna imena i imena mjesta za koja se danas zna da su indoeuropska. U 17. stoljeću zabilježeno je nekoliko indoeuropskih jezika koji su se govorili na području južne središnje Anatolije, a to su hetitski, luvijski i palajski.²⁸ Sva tri jezika su izumrla, no jednom su bila u uporabi na velikom području Anatolije, odnosno današnje Turske. Hetitski, glavni jezik Hetitskog carstva, je najpoznatiji i najviše istražen od ova tri.²⁹

Anatolijska skupina je vrlo vjerojatno bila dijalektalna zajednica koja se rano odvojila od praindoeuropske zajednice i započela vlastiti razvoj. Proto-anatolijci migrirali su na područje koje nije bilo toliko daleko od pretpostavljene pradomovine što objašnjava velik broj zastarjelica koje su zabilježene u dokumentima.³⁰

Hetitski arhivi sadrže više od 25 000 glinenih pločica koje potječu iz razdoblja od 1650. do 1200. godine prije Krista, a sadrže i pločice na luvijskom i palajskom. Hetiti su vladali središnjim područjem, govornici palajskog živjeli su sjevernije, dok su Luvijci bili u većem dijelu zapadne i južne Anatolije. Nakon pada hetitske države oko 1200. godine prije Krista, Luvijci su zavladao cijelom južnom Anatolijom gdje su se koristili i jezici srodni luvijske, poput likijskoga, karijskoga i lidijskoga. Govornici luvijskoga su upotrebljavali hijeroglifsko pismo. Asirski zapisi svjedoče i o postojanju brojnih neindoeuropskih naroda, a smatra se kako su Hati,

²⁷ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 137.

²⁸ Tomas V. Gamkrelidze, Vjačeslav V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstructon and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 1995., str. 757.

²⁹ David W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, New Jersey, 2007., str. 43.

³⁰ Tomas V. Gamkrelidze, Vjačeslav V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstructon and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 1995., str 791.

neindoeuropski narod, bili starosjedioci na području središnje Anatolije. Nad njima su zavladao Hetiti koji su od Hata preuzeli velik dio kulture pa čak i ime (*Hatti*).³¹

Na istoku živjeli su Hurijski, neindoeuropski narod, čiji su tekstovi očuvani u hetitskim arhivima. Južno od njih bili su Sumerani i Semiti koji također nisu govorili indoeuropskim. Iz činjenice da su na istoku živjele velike skupine neindoeuropskih naroda može se zaključiti da su Anatolijci, koji su govorili indoeuropskim jezicima, došli u središnju Anatoliju, vjerojatno sa zapada, te asimilirali kulturu neindoeuropskih stanovnika.³²

Sudeći prema arheološkim dokazima u istočnoj Anatoliji, indoeuropska plemena morala su doseliti na ovo područje već krajem 4. tisućljeća prije Krista. Tijekom cijelog 3. tisućljeća, arheološki nalazi Anatolije upućuju na kontinuitet razvoja bez znakova nasilnih upada novih etničkih zajednica. Stoga je seoba i asimilacija anatolskih plemena u Maloj Aziji morala biti postupna.³³ Doseljenici su gotovo u potpunosti asimilirali autohtone anatolijske kulture brončanog doba, u tolikoj mjeri da uopće ne pokazuju značajke koje bi ih obilježile kao Indoeuropljane, ali su i duboko izmijenili strukturu stanovništva. Uočava se i pojava i širenje novih keramičkih elemenata i arhitekture, poput megarona, koji se uvelike razlikovao od dotadašnjih elemenata autohtonih kultura.³⁴

Iako postoje teorije koje govore o doseljenju Indoeuropljana u Anatoliju s istoka, preko Kavkaza, danas se arheolozi uglavnom slažu da su indoeuropski narodi u Anatoliju stigli sa zapada. Ovu teoriju potvrđuju i lingvistički dokazi.³⁵

2.2. Frigijci

Nakon raspada Hetitskoga Carstva oko 1200. godine prije Krista, Luvijci su nastavili dominirati južnom Anatolijom i dijelovima Sirije, a u zapadnoj su se Anatoliji nastavili upotrebljavati jezici poput likijskoga, koji je potekao iz luvijskoga, sve dok ih nisu asimilirali

³¹ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 30.-31.

³² Isto, str. 31.

³³ Tomas V. Gamkrelidze, Vjačeslav V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstructon and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 1995., str. 792.

³⁴ James P. Mallory, *Indoeuropljani. zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 35.

³⁵ Isto, str. 38.

Grci. No, u srednjoj Anatoliji se u ovo vrijeme javlja novi indoeuropski jezik, frigijski koji se ne može svrstati u Anatolijsku skupinu ni izvesti niti iz jednoga prijašnjeg indoeuropskog jezika.³⁶

Arheolozi vežu Frigijce s drugim valom osvajača koji su između 1200. i 800. godine prije Krista sa zapada prešli preko središnje Anatolije i razorili glavne hetitske gradove. Prema Homeru, tzv. Narodi s mora obuhvaćali su Tračane i balkanska plemena koja su se naselila u Aziji, poput Frigijaca. Herodot napominje kako su Frigijci sudjelovali u Trojanskom ratu, u 13. stoljeću prije Krista, na strani Trojanaca. Arheolozi stoga smatraju kako su Frigijci bili osvajači koji su sa sobom donijeli indoeuropski jezik, kultove indoeuropskih božanstava, umijeće jahanja konja te njihovo štovanje i nove arhitektonske i lončarske elemente.³⁷

Frigijska bradavičasta keramika crne boje poznata je s brojnih nalazišta hetitskog područja, a od njih potječe i niz likova u grčkim legendama koji su se zvali Mida. Nažalost, vrlo je malo ostataka frigijskoga jezika. Njihovih starijih natpisa ima oko 240, a potječu iz razdoblja od 800. do 600. godine prije Krista. Osim toga, postoje i svjedočanstva osobnih imena i mjesta te nekoliko glosa, poput one iz Herodotove priče o egipatskom kralju Psametihu koji je pokušavajući otkriti najstariji jezik na svijetu ustanovio da je to bio upravo frigijski. Osim ovoga, Herodot tvrdi kako su Frigijci živjeli u Makedoniji, a potom se doselili u sjeverozapadnu Anatoliju, vjerojatno u doba Trojanskoga rata.³⁸

Zbog nedostatnih dokaza koji bi potvrdili da je frigijski jezik bio anatolijski jezik, blisko srodan hetitskome, luvijskome ili palajskome, postoje razlozi da se on smatra kasnijom pridošlicom. Postoje indicije koje idu u prilog teoriji kako je frigijski jezik srodan balkanskim jezicima. Naime, smatra se kako je frigijski nekada bio smješten u blizini Anatolije, vjerojatno na južnom Balkanu ili možda sjeverozapadu Anatolije, ali da je izbjegao jezične promjene.³⁹

Pitanje porijekla Frigijaca i dalje nije u potpunosti definirano, ali ono što arheolozi mogu sa sigurnošću potvrditi jest da su naseljavali Anatoliju u 8. stoljeću prije Krista, sudeći prema keramici koja datira iz tog perioda. Ova keramika nije pronađena dalje od sjeverozapadne Anatolije što se poklapa i s Herodotovim zapisima. Jedno od obilježja koje su Frigijci usvojili

³⁶ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 38.

³⁷ Elena E. Kuz'mina, James P. Mallory, *The Origin of the Indo-Iranians*, Brill, Leiden/Boston, 2007., str. 360.

³⁸ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 39.

³⁹ Isto, str. 41.

jesu grobovi u obliku humka koji su bili poznati i na Balkanu stoga je vrlo vjerojatno postojala povezanost među tim područjima.⁴⁰ Frigijci su izgradili kraljevstvo na području središnje sjeverne Anatolije u 9. stoljeću prije Krista i time se nametnuli ranijim anatolskim narodima. Jezik Frigijaca javlja se u dva oblika, staro-frigijski iz 8.-3. stoljeća prije Krista i novo-frigijski, pisan na grčkom pismu, koji datira iz 1. stoljeća.⁴¹

2.3. Grci

Osim na hetitskom, postoje zapisi koji svjedoče o grčkom jeziku, a datiraju iz istog perioda. Prvi zabilježeni grčki jezik govorio se u Mikeni, Pilosu i drugim uporištima rane grčke kulture u periodu oko 1650. godine prije Krista. Mikenska kultura razvila se u istom razdoblju kada i Hetitsko Carstvo u Anatoliji, a ubrzo je postala vodeća ekonomska sila koja je imala monopol nad pomorskom trgovinom. Mikenska kultura srušena je otprilike u istom periodu kada i Hetitsko Carstvo doživljava svoj slom, oko 1150. godine prije Krista. Mikenski grčki jezik zapisan je na linear B pismu, a najstariji zapisi dolaze iz 1450. godine. Ne može se sa sigurnošću tvrditi kada su govornici grčkoga jezika došli na područje današnje Grčke, no pretpostavlja se da se to moralo dogoditi prije 1650. godine prije Krista. Grci su vjerojatno bili došljački narod koji je pokorio i asimilirao neindoeuropske kulture koje su se nalazile na ovom području.⁴²

Mnogi smatraju da se velik dio grčkog rječnika, poput naziva za biljke (maslina, smokva, čempres, lovor...), životinje (magarac, žohar...), predmete materijalne kulture (mač, koplje, kositar, bronca, olovo, kada, opeka...), politički i društveni pojmovi (kralj – *basileus*, rob – *doulos*) te imena junaka grčkih epova i bogova (Odisej, Tezej, Atena, Hera, Afrodita) ne može objasniti kao odraz naslijeđenih indoeuropskih riječi te se za njih vjeruje da su predgrčkog podrijetla. Drugi tip svjedočanstava su toponimi u Grčkoj koji se ne mogu objasniti u kontekstu indoeuropske jezgre grčkog jezika. Među tim imenima su nazivi najvažnijih grčkih mjesta poput Korinta, Knosa, Salamine, Larise, Olimpa i Mikene. Lingvisti su opazili kako su ova imena sastavljena pomoću sufiksa koji pokazuju da ne potječu izvorno iz grčkoga. Mnoga imena i sufiksi pronalaze se i u Anatoliji stoga se pretpostavlja da su se proširili iz toga područja u Grčku

⁴⁰ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 41.

⁴¹ James P. Mallory, Douglas Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York, 2006., str. 37.

⁴² David W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, New Jersey, 2007., str. 49.

tijekom ranog bakrenog doba, u 3. ili 2. tisućljeću prije Krista. Lingvistička svjedočanstva idu u prilog teoriji da su Grci posudili znatan broj jezičnih elemenata iz nekog negrčkog jezika. Tako, primjerice, za dio se posuđenica u grčkom jeziku tvrdi kako su potekle iz kulture koja je poznavala obradu kovina i koja se razvila prije kraja 4. tisućljeća prije Krista. Sukladno tome pretpostavlja se da Grci nisu bili autohtoni u Grčkoj, već da su bili potomci indoeuropskih došljaka koji su se nametnuli autohtonom brončanodobnom stanovništvu.⁴³

Većina znanstvenika smatra predgrčke elemente u grčkom jeziku ostatkom neindoeuropskog jezika koji se jednom govorio u Grčkoj i šire po Sredozemlju stoga ga nazivaju „mediteranskim“ ili „egejskim“, dok su pojedini izrazi povezani s indoeuropskim, luvijskim jezikom. Lingvistički dokazi stoga upućuju kako su Indoeuroljani, koji su na kraju postali Grci, bili došljaci u Grčkoj koji su se pomiješali s neindoeuropskim ili ranijim indoeuropskim narodima. Smatra se kako je stanovništvo minojske Krete bilo autohtono, a dolazak grčke mikenske aristokracije smješta se oko 1450. godine prije Krista. Dešifriranjem linear B pisma utvrdilo se kako su Grci bili nazočni na području Grčke već u 13. stoljeću prije Krista, otkada potječu i najraniji tekstovi pronađeni u Knosu na Kreti. Linear B pismo veže se s došljačkom mikenskom vlašću koja je prihvatila i adaptirala kretske linear A pismo, što se uočava u nespretnosti izražavanja grčkog jezika slogovnom strukturom linear A i linear B pisma. Upravo zato znanstvenici se okreću otkrivanju pradomovine Mikenjana, vrlo vjerojatno u južnoj Grčkoj.⁴⁴

Nastanak Mikenjana veže se s postupnim razvojem srednjoheladske kulture pod pritiskom ratobornih plemena koja su uvela konja i bojna kola, mačeve, štitove te statusne grobnice pod humkom. Ovakve grobnice javljaju se najviše u zapadnoj Grčkoj tijekom cijelog srednjoheladskog do mikenskog razdoblja, a pokop konja u jednom od grobova neupitan je dokaz indoeuropskog stanovništva. No, postoje važni dokazi koji upućuju na ranije doseljenje Indoeuroljana, i to oko 2200. godine prije Krista. Naime, u ovo vrijeme događa se nagli prekid između ranoheladske kulture II i ranoheladske kulture III te se opažaju brojne promjene u arhitekturi kuća, oruđu, pokapanju i načinu obrade keramike što upućuje na doseljenje novog naroda, vjerojatno Indoeuroljana koji se javljaju kao najraniji Grci. Smatra se kako je njihovo

⁴³ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 85.-86.

⁴⁴ Isto, str. 87.-88.

ishodište bilo u Anatoliji, gdje se javljaju brojne keramičke poveznice, ili na Balkanu, gdje se pronalaze specifične arhitektonske strukture. No, za prihvaćanje veza između Balkana ili sjeverozapadne Anatolije s Grčkom potrebno je dodatno istraživanje i još arheoloških dokaza. Upravo zato pojedini arheolozi smještaju ishodište ovih doseljenika u središnju Grčku.⁴⁵

2.4. Armenci

Razdvajanje proto-anatolijskog od praindoeuropskog popraćeno je odvajanjem grko-armensko-arijskog dijalekta koji se kasnije razvio u grčki, armenski i indo-iranski. Širenje plemena koja su govorila jednim od ovih triju dijalekata počelo je nakon odvajanja i širenja grčkog, proto-armenskog i indo-iransko kao pojedinačnih indoeuropskih dijalekata. Smatra se kako su određeni vremenski period grčki i armenski činili zajedničku grko-armensku skupinu.⁴⁶

Armenci ili „frigijski kolonisti“, kako ih naziva Herodot, su se doselili u Malu Aziju s Balkana. Lingvistički gledano pripadaju u indoeuropsku skupinu, o čemu nam svjedoče brojna pisana svjedočanstva. Najraniji tekstovi na armenskom jeziku datiraju iz 5. stoljeća, no Armenci se nisu na ovo područje naselili tako kasno. U nacionalnoj usmenoj predaji, Armenci tvrde da su se naselili u današnje područje Armenije u 8. stoljeću prije Krista, a Iranci ih spominju u svojim zapisima u 2. stoljeću prije Krista.⁴⁷

Iako se armenski klasificira kao indoeuropski jezik, on poput frigijskoga ne pokazuje bliske veze s anatolijskim jezicima. Ono što ima zajedničko s anatolijskim jezicima jesu posuđenice, osobito iz luvijskoga i hetitskoga što nam svjedoči o njihovom kontaktu. Kako je luvijski zamijenio hetitski oko 1200. godine prije Krista, smatra se da su Praarmenci prolazili ovim područjem otprilike u isto vrijeme. Frigijci, Tračani i Grci smatraju se „jezičnim susjedima“ Armenaca što podupire teoriju o doseljenju s Balkana.⁴⁸

Još jedna činjenica koja ide u korist ovoj teoriji jest to da su na ovom području ranije živjeli Urarćani koji su govorili neindoeuropskim jezikom, a svoj vrhunac su doživjeli između 9. i 6. stoljeća prije Krista. Urartski jezik bio je vrlo srodan hurijskome, glavnom neindoeuropskom

⁴⁵ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 91.-92.

⁴⁶ Tomas V. Gamkrelidze, Vjačeslav V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstructon and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 1995., str. 794.

⁴⁷ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 42.

⁴⁸ Isto, str. 43.

jeziku na ovom području. Pojedini lingvisti ističu kako su Armenci od Urarćana usvojili pojedine riječi poput „roba“, „cigla“, „pečat“, „kositar“ te lokalna imena biljaka. Praarmenci su stoga vjerojatno bili prisutni na području današnje Armenije tijekom 1. tisućljeća prije Krista te pokupili dio stranog rječnika svojih susjeda, osobito Iranaca, Semita i Aramejaca. Najstarije posuđenice iz navedenih jezika datiraju iz perioda između 5. i 1. stoljeća prije Krista što upućuje na zaključak da su Armenci sudjelovali u migracijama naroda koja su dovela i Frigijce u Anatoliju te da su oko 5. stoljeća prije Krista postali dominantan narod na području današnje Armenije.⁴⁹

Pojedini lingvisti, poput Igora D'jakonova, tvrde da se Armenci mogu poistovjetiti s plemenima koja su zauzela gornji Eufkrat i dio Mezopotamije, posebice Muskima. Naime, ime 'Muski', koje datira iz 12. stoljeća prije Krista, veže se s gruzijskim nazivom za Armence (*Samekhi*) te nazivima za „Miziju“ u Maloj Aziji i „Meziju“ u Trakiji, a lingvisti tvrde kako su Muski, odnosno Praarmenci došavši na istok asimilirali Luvijce u južnoj i Urarćane u istočnoj Anatoliji te u konačnici postali današnji Armenci. Drugi, pak, tvrde kako su Urarćani oko 7. stoljeća prije Krista porazili Muske i preselili ih zajedno s ostalim zapadnijim narodima na slabo naseljen teritorij Urartua. Ova novonaseljena populacija prihvatila bi kulturu Urarćana, ali bi zadržala vlastiti jezik koji bi se dodatno razvijao nakon propasti urartske države.⁵⁰

Sudeći prema predajama Herodota i nazivima toponima (tračka Mezija i anatolijska Mizija) te lingvističkim srodnostima s grčkim jezikom, može se pretpostaviti kako su migracije Praarmenaca krenule s Balkana u sjeverozapadnu Anatoliju, vjerojatno nakon 12. stoljeća prije Krista. Tijekom ove migracije su Frigijci zamijenili Hetite u srednjoj Anatoliji, a Armenci su, po svemu sudeći, zamijenili Urarćane u istočnoj Anatoliji. No, do 1. stoljeća svi navedeni jezici su ubrzano nestali, a Armenski je ostao jedini koji se govori i danas.⁵¹

2.5. Toharci

Toharski pripada najistočnijoj skupini indoeuropskih jezika, posvjedočen je u rukopisima budističkih svećenika iz kineskog Turkeстана koji potječu od 6. do 8. stoljeća. Ovaj jezik dobio je naziv prema Toharcima koji su naseljavali sjeverne predjele Tarimske zavale. Toharski jezik

⁴⁹ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 43.

⁵⁰ Isto, str. 44.

⁵¹ Isto, str. 45.

dijeli se na dva dijalekta, istočniji - toharski A (turfanski ili karašahrijski, prema dvama glavnim gradovima pokraj kojih su pronađeni spisi) i zapadni dijalekt – toharski B (kučanski, prema državi Kuča). Ovi dijalekti se u tolikoj mjeri razlikuju jedan od drugoga da su prije smatrani dvama različitim jezicima. Ono što je specifično za toharske jezike je činjenica da njihove veze s indijskim i iranskim jezicima potječu iz relativno kasnog razdoblja te se mogu pripisati budističkim misionarima. Ono što iznenađuje jesu sličnosti s jezicima Europe, poput baltijskog, slavenskog, grčkog, armenskog, germanskog, italskog i keltskog.⁵²

Arheolozi su godinama pokušavali odgonetnuti vezu između istočne Europe i granica Kine te objasniti kako su Toharc prešli više od 4000 kilometara da bi stigli na svoje povijesno odredište. Pojedini lingvisti smatraju kako toharski jezik ima posebne veze s zapadnoeuropskim, a one se odražavaju u nizu arhaizama.⁵³

Spoznaje o Toharcima isključivo se temelje na kineskim dokumentima koji prate inicijalne susrete između hanske Kine i barbara u zapadnim zemljama, otprilike od 2000. godine prije Krista do razdoblja kada je Tarimska kotlina postala turkijsko jezično područje u 8. stoljeću nakon Krista. Područje u kojem su živjeli Toharc sadržavalo je niz važnih oaza duž puta svile, a sjeverni Tarim bio je i glavno središte prometa i razmjene, bogat nalazištima minerala i s razvijenom poljoprivredom, koja je uključivala i uzgoj konja. U kineskim dokumentima navodi se niz sukoba s Kučanima, odnosno zapadnim Toharcima, koji su bili vrsni vojnici, a imali su i specifičnu kulturu i kulturne običaje, poput deformiranja lubanja daskom ravnajući dječje glave. U kineskim izvorima i zidnim slikama Toharc se prikazuju kao crvenokosi i plavooki što upućuje na veliku sličnost s europeidnim stanovništvom. Pronađene su i mumije pojedinaca europeidnog tjelesnog tipa koje datiraju s početka brončanog doba, a ovaj tjelesni tip je nedvojbeno povezan s kulturama u euroazijskoj stepi koji je nastanjivao to područje tijekom prapovijesnog razdoblja.⁵⁴

Najraniji dokumenti koji svjedoče o toharskom datiraju iz 6. stoljeća nakon Krista, no arheolozi pretpostavljaju da su se Toharc naselili u Tarimsku kotlinu ranije u prošlosti, stoga se

⁵² James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 72.-74.

⁵³ Frederik Kortlandt, *Studies in Germanic, Indo-European and Indo-Uralic*, Rodopi, Amsterdam/New York, 2010., str. 1.

⁵⁴ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 75.-77.

oslanjaju na neizravna svjedočanstva. Poznato je kako su Toharci bili zaslužni za širenje budizma u Kini što bi moglo upućivati na pretpostavku da su Toharci na ovom području bili najkasnije od pojave budizma na ovom području što datira od 2. stoljeća prije Krista do 1. stoljeća nove ere. Povijesni izvori o vremenu prije 2. stoljeća prije Krista su vrlo oskudni, a arheološka svjedočanstva su vrlo neodređena sve do neolitika kada se pronalazi obojena keramika iz horizonta Yang-shao i Longshan. Ove kulture proizvele su kasnije tipična kineska društva stoga se pretpostavlja da je tijekom neolitika Tarimska kotlina bila produžetak tih kineskih kultura. Toharci su dakle morali naseliti ovo područje tek nakon razdoblja neolitika, odnosno nakon 2000. godine prije Krista. Nadalje, lingvističke veze s europskim jezicima upućuju na migraciju više od 4000 kilometara koja se trebala dogoditi u 1. tisućljeću prije Krista. No, sudeći prema povijesnom iskustvu, svaka velika migracija nosila je sa sobom miješanje lingvističkih i kulturnih utjecaja naroda koji su se međusobno susretali. Prema tome, ako su se Toharci selili kroz tisuće kilometara teritorija na kojem bismo očekivali Indoiranice, toharski bi jezik trebao sadržavati daleko veći broj prikupljenih indoiranskih utjecaja što dovodi u sumnju teoriju da su Toharci dospjeli na teritorij istočno od Iranaca u željezno doba.⁵⁵

Druga teorija pretpostavlja da su sličnosti između keltskog, italiskog, hetitskog i toharskog obilježja naslijeđena iz praindoeuropskog jezika u vrlo ranom razdoblju. Ove gramatičke specifičnosti su bile zamijenjene u praindoeuropskim novijim oblicima koji su se proširili među predcima grčkoga, armenskoga i indoiranskoga, ali ne i na područjima koji su tada bili periferija praindoeuropskog jezika, poput predaka keltskoga, italiskoga, hetitskoga, frigijskoga i toharskoga. Tako bi u širenju indoeuropskog jezika na istok toharski prethodio iranskom u Turkestanu.⁵⁶

Nadalje, posve je moguće kako su Toharci bili dijelom jugoistočnih varijanti kulture Andronovo koje se javljaju na području Tadžikistana i Kirgizije, zapadno od Tarimske kotline gdje se nalazišta vezana za ovu kulturu javljaju već oko 1400. godine prije Krista. Još prije pojavljivanja kulture Andronovo u kasno brončano doba, pojavila se eneolitička kultura Afanasjevo. Ova kultura pokazuje brojna obilježja koja se često pripisuju indoeuropskim zajednicama, poput pripitomljenog konja, temeljne metalurgije i vozila s kotačima. Afanasjevo ne pokazuje nikakve jasne veze s kulturama koje ju okružuju, a postoje sličnosti u keramici,

⁵⁵James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 78.-79

⁵⁶Isto, str. 79.

obradi kamena i pogrebnim običajima što služi kao moguće svjedočanstvo za širenje prema istoku iz područja u kojemu su nastali drugi indoeuropski narodi, a u vrijeme prije pretpostavljenog širenja Indoiranaca.⁵⁷

2.6. Indo-iranski narodi

Indo-iranski narodi činili su zajedničku skupinu koja se odvojila od praindoeuropskog jezika te se kasnije podijelila na Irance i Arijece, odnosno Indijce. Iako postoje određene povezanosti među jezicima Indijaca i Iranaca, arheolozi još uvijek ne mogu sa sigurnošću utvrditi njihove odnose.

Najraniji dokazi o indoarijskom jeziku nalaze se u sjevernoj Siriji. Ondje se nalazilo kraljevstvo Mitani koje se tijekom 15. i 14. stoljeća prije Krista proširilo od obala Sredozemlja do gorja Zagros i sukobilo s Hetitima na zapadu i Egipćanima. U Mitanskoj državi govorio se hurijski, jedan od glavnih neindoeuropskih jezika u Anatoliji i sjevernoj Siriji, no postoje i brojna svjedočanstva o uporabi indoeuropskog jezika u dokumentima koji se nalaze u stranim arhivima, poput hetitskih i egipatskih.⁵⁸

Tako se u jednom od dokumenata, u ugovoru između Hetita i Mitanijaca, spominju hurijska božanstva, a potom i glavna indijska božanstva, poput Mitre (*Mi-it-ra*), Varuna (*Aru-na*), Indre (*In-da-ra*) i Nāsatje (*Na-sa-at-tiya*). Također, hurijski tekst o treniranju konja i upravljanju bojnim kolima koristi nazive indijskih brojeva za okrete. Tako se navodi *aika* (ind. *éka* – „jedan“) *tera* (ind. *tri* – „tri“), *panza* (ind. *pāñca* – „pet“), *satta* (ind. *saptá* – „sedam“) i *na* (ind. *náva* – „devet“). Još jedan hurijski tekst upotrebljava indoarijske riječi pri opisivanju konja. Tako primjerice koristi naziv *babru* (ind. *babhrú* – „smeđ“), *parita* (ind. *palitá* – „siv“) i *pinkara* (ind. *pingalá* – „crvenkast“).⁵⁹

Osim navedenih primjera, mogu se pridodati i imena mitanijskih plemića i božanstava koja vežu osobe vladajuće dinastije Mitanaca s indijskim elementima. Sličnosti se uočavaju i u specifičnom rječniku vezanom za konje što ide u prilog teoriji kako su se ratnici vozeći bojna kola, govornici indijskoga jezika, nametnuli domaćem stanovništvu koje je govorilo hurijskim

⁵⁷ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 80.

⁵⁸ David W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, New Jersey, 2007., str. 49.

⁵⁹ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 47.- 48.

jezikom i ustanovili vladajuću dinastiju. Mitansko kraljevstvo propada u 13. stoljeću prije Krista, a s njime nestaju i Indijci u jugozapadnoj Aziji što navodi na to kako se indijski utjecaj veže za državu Mitani od 16. ili 15. stoljeća prije Krista.⁶⁰

Za razliku od Anatolije, prodor Indoeuroljana u područje zapadne Azije nije bio toliko intenzivan. Prodor Indoeuroljana bio je ograničen na dinastiju koja je vladala državom Mitani i asimilirala se među autohtono stanovništvo. Arheolog Roman Ghirshman iznio je teoriju u kojoj veže prisutnost Indoeuroljana u državi Mitani s pojavom specifične tamne keramike koja se, uz tradicionalnu hurijsku ili habursku keramiku, javlja u plemićkim palačama države Mitani. Ova keramika nalikuje lončariji iz Šah Tepea, jugoistočno od Kaspijskoga jezera, a uglavnom se koristi kao indikator prisutnosti indoeuropskih jezika, stoga njezina pojava u državi Mitani još jedan je dokaz prisutnosti indijskog stanovništva.⁶¹

Osim crne keramike, još jedan indikator prisutnosti Indoeuroljana je pojava konja i kola. Ghirshman je iznio teoriju u kojoj tvrdi kako su krajem 4. tisućljeća prije Krista u sjeverni Iran prodrli indoeuropski narodi koji su sa sobom donijeli crnu keramiku i konje, a ondje su razvili tehniku uporabe bojnih kola. Zatim je ovaj narod migrirao prema jugu, duž obala Kaspijskoga jezera gdje su oko 1800. godine prije Krista stupili u kontakt s Hurijcima što označava razdoblje spajanja indijskih i hurijskih elemenata u Zagrosu te su se, zajedno s Hurijcima proširili dalje prema Mezopotamiji.⁶²

Kao rezultat mnogih istraživanja, stvorene su dvije moguće teorije o doseljenju Indoarijaca i njihovom odnosu. Jedna ide u prilog Ghirshmanovoj pretpostavci kako su se Indoarijci podijelili južno od svoje pradomovine te je jedna skupina krenula na istok, a druga prema zapadu. Druga pretpostavka govori o masovnoj seobi preko velikog područja od zapadne Azije do rijeke Inda i kasnijoj podjeli uzrokovanoj provalom naroda koji su govorili iranskim jezikom. Indolog Thomas Burrow, proučavajući srodnost iranske riječi *daēva* („demon“) s indijskom riječi *deva* („bog“), došao je do zaključka kako su se Indoarijci naselili u sjevernoj Mezopotamiji i na Iranskoj visoravni. Naime, pod utjecajem Zoroastera, iranska religija odbacila je indoarijske bogove poput Varune i Indre, koji su svedeni na ulogu demona. Ova božanstva su

⁶⁰ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 48. - 49.

⁶¹ Isto, str. 49.

⁶² Isto, str. 49.

bila bogovi domaćih indoarijskih stanovnika Irana, a nakon vjerske reforme nisu više bila priznata kao božanstva u novoj iranskoj religiji. Zaratustrina religija simbolizirala je pohod protiv preostalog indoarijskog stanovništva u Iranu, a njezin rezultat bila je podjela Indoarijaca na zapadne (Mitanci) i istočne (Indijci). Burrow smatra kako je Zaratustra živio mnogo ranije od konvencionalne 600. godine prije Krista te govori o tome kako je indoarijska prisutnost u Aziji i Iranu ustanovljena prije 1400. godine prije Krista. No, ova teorija nije u potpunosti prihvaćena, prvenstveno jer nije potkrijepljena arheološkim dokazima, nego samo lingvističkim.⁶³

Donedavno, dio arheologa izjednačavao je civilizaciju doline Inda koja se razvijala između 2600. i 1700. godine prije Krista, s Indoarijcima. No, postoji nekoliko dokaza koji ove teorije pobijaju. Naime, osim indoarijske, u Indiji postoje još dvije neindoeuropske jezične skupine, dravidska i elamska. Postojanje dravidskih jezika na jugu Indije svjedoči nam o tome kako Indoarijci nisu autohtono stanovništvo Indije. Pretpostavlja se kako su dravidski jezici nekada zauzimali gotovo cijeli indijski potkontinent, a potisnula ih je provala Indoarijaca u sjevernu Indiju gdje su se i naselili. Ovome u prilog idu i pojedine dravidske posuđenice u sanskrtskoj književnosti. Elamski jezik govorio se u blizini doline rijeke Inda, a on pripada velikom kraljevstvu u južnom Iranu. Od kraja trećeg tisućljeća, javljaju se pisani tekstovi te piktografske pločice koje nalikuju sumerskim, a smatraju se praelamskima. Postojanje elamskih tekstova u južnom Iranu isključuje mogućnost da je ovo područje bila pradomovina Indoarijaca. Dokazano je kako su elamski i dravidski jezici potekli iz zajedničkoga prajezika, a poveznice među ovim jezicima su upravo termini vezani za ratarstvo i stočarstvo. Naime, raspad ovog praelamskodravidskoga jezika smješta se u 5. stoljeće prije Krista kada se i dijele poljodjelska gospodarstva koja čine temelj civilizacije doline Inda a specifični razvoj ratarske terminologije dogodio se tijekom njezina povlačenja prema jugu. Sve ovo poništava prijašnje teorije o tome da su Indoeuropljani donijeli ratarstvo u dolinu Inda. Osim ovoga, vedski zapisi pružaju svjedočanstvo o pokoravanju domaćeg stanovništva doline Inda. Naime, vedske himne zazivaju pomoć božanstava kako bi uništili tamnolute neprijatelje, *dase*, koje povezujemo s dravidskim stanovništvom. Ovo pokoravanje dravidskog stanovništva bilo je uspješno zahvaljujući uporabi konja i bojnih kola koje autohtono stanovništvo nije poznavalo. Stoga se danas smatra kako su

⁶³ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 54.-55.

upravo Indoarijci ubrzali raspad civilizacije doline Inda 1800. godine prije Krista, a sva svjedočanstva upućuju na to da su se Indoarijci na ovo područje doselili.⁶⁴

Upravo pitanje doseljenja Indoarijaca ostaje i danas nerazjašnjeno, iako se prisutnost Indoarijaca može povezati s nekoliko kultura u dolini Inda. Kultura obojene sive keramike koja se prostirala od istočnog Punjaba do središnjeg Gangesa razvijala se u vremenu od 1300. do 400. godine prije Krista, u periodu kada su govornici indoarijskog bili nazočni na području sjeverne Indije. Gospodarstvo ove kulture karakterizirao je pripitomljeni konj, a naselja nisu bila urbana kao što su bila ona harapske kulture, nego su kuće građene od šiblja i blatne žbuke. No, teško je ovu kulturu povezati s najranijim Indoarijcima na ovom području jer se materijalni ostatci uglavnom vežu za 1. tisućljeće prije Krista i uglavnom su koncentrirani istočno od područja gdje bismo očekivali najranije indoarijske ostatke u Indiji. Stoga se kao najvjerojatnija mogućnost javlja kultura grobova Gandhara u dolini Swat, sjeverozapadno od Kulture obojene sive keramike. Karakterističan geografski položaj ove doline prisiljavao je sve osvajače sa sjeverozapada da prođu kroz nju prije nego bi stigli u dolinu Inda ili porječje Gangesa. Oko 1800. godine prije Krista, ovdje se javlja značajan kulturni prijelaz uvođenjem novih pogrebnih običaja i keramike. Do tada ovu kulturu karakteriziralo je pokapanje pokojnika u zgrčenom položaju u jamu, no javlja se i spaljivanje pokojnika i pokapanje u urni. Upravo vedska književnost svjedoči o tome kako su se u najranijoj indoarijskoj kulturi primjenjivala oba načina ukopa. Također, ova kultura obuhvaća i grobove konja, a novi lončarski stil koji se javlja je upravo tamna keramika koja pokazuje sličnosti sa sivom keramikom južne i središnje Azije te sjevernog Irana što odgovara smjeru odakle bismo očekivali dolazak Indoarijaca.⁶⁵

U rane govornike iranskoga jezika možemo uključiti željeznodobne nomadske kulture crnomorske i kaspijske stepe, poput Kimerijaca, Skita, Alana i Sarmata. Ova plemena su se, zahvaljujući svojoj iznimnoj pokretljivosti na konjima, proširila za zapad, kroz Europu, čak do Francuske. Osim ovih nomadskih plemena, postojala su i plemena na istoku koja su također govorila iranski, poput Samarkandskog kraljevstva u kojemu se govorio sogidijski jezik, zatim hotanoskosakanski jezik koji se govorio u kineskom Turkestanu. Ova skupina naziva se

⁶⁴ James P. Mallory, *Indoeuropljani. zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 56.-58.

⁶⁵ Isto, str. 60.-61.

istočnoiranska ili sjeveroistočnoiranska skupina jezika, dok se oni zapadnije nazivaju zapadnoiranski perzijski jezici.⁶⁶

Kao najraniji govornici zapadnoiranskih jezika spominju se Medijci, u sjeverozapadnom Iranu, i Perzijci. U asirskim tekstovima prikazano je kako su se Asirci susretali s narodima na sjeveroistoku, prodirući do Zagrosa, stoga se može pretpostaviti kako su ova iranska plemena naselila područje sjeverno od Zagrosa, već početkom 9. stoljeća prije Krista. Pojavu zapadnih Iranaca većemo uz razdoblje između 1000. i 800. godine prije Krista, a već oko 1400. prije Krista uočava se kulturna promjena kroz uvođenje sive keramike što se može povezati s asirskim svjedočanstvima o iranskim plemenima. Stoga kultura sjeverno od Zagrosa, predstavlja kulturni prekid koji se veže s pojavom Iranaca u zapadnom Iranu. Ova kultura nastavlja svoj razvoj u kontinuitetu i pokazuje znakove asimilacije autohtone kulture što se podudara s kontaktima Iranaca i Asiraca.⁶⁷

Pojedini arheolozi ističu kako su zapadni Iranci, sudeći prema materijalnim i lingvističkim dokazima, vjerojatno migrirali preko Kavkaza prema zapadnim obalama Kaspijskog jezera i u sjeverni Iran. Pojava *kurgana*, koji potječu iz vremena oko 1000. godine prije Krista, svjedoči o migracijama Iranaca. Ove grobnice, koje sadrže i konjske ukope, javljaju se od područja sjeverno od Kavkaza pa sve do sjeverozapadnoga Irana. Ovaj migracijski put veže se s iranskojezičnim Skitima koji su se sa sjevernih obala Crnog mora preko Kavkaza uputili u jugozapadnu Aziju. Također, tradicija sive keramike, koja se prvi put javila u području Gorgana oko 4. tisućljeća prije Krista, nestaje oko 1800. godine prije Krista kada su napuštena i brončanodobna nalazišta na jugoistočnom priobalju Kaspijskog jezera. No, ona se ponovno javlja nakon četiri stoljeća u nalazištima na jugozapadu što se podudara s najranijim svjedočanstvima o Irancima. Arheolozi se slažu da zapadne Irance treba smjestiti na sjeveroistok, odnosno jugoistočno priobalje Kaspijskoga jezera, gdje se nalaze glavni iranski narodi poput Parta, Baktrijaca i Sogdijaca. No, ovaj geografski smještaj Iranaca dovodi ih u neposrednu blizinu Indoarijcima, koje su arheolozi smjestili u središnju Aziju, te otežava zemljopisno odvajanje

⁶⁶ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 62.

⁶⁷ Isto, str. 63.

zapadnih Iranaca i Praindoarijaca stoga je upitno treba li sivu keramiku povezivati s Irancima ili Indoarijcima.⁶⁸

Kako bismo bolje razumjeli iransko podrijetlo, trebamo proučiti podrijetlo istočnih Iranaca. Najraniji posvjedočeni iranski jezik dobio je naziv prema zbirci iranske vjerske književnosti, Avesti. Najstariji dio Aveste su Gathe, odnosno zbirke himni koje se pripisuju Zaratustri, a mogu se zemljopisno smjestiti u središnju Aziju tj. sjeveroistočni Iran. Najstariji dio Aveste smješta se u kasno brončano doba, oko 1000. godine prije Krista i jednako je arhaičan kao i Vede. Iz ovih himni može se razaznati da su nastale u ruralnom okruženju gdje je stočarstvo bilo vrlo cijenjeno. Tek kasnije se javljaju naznake urbanizacije i političke hijerarhije. Arheološki gledano, područje koje bi najbolje odgovaralo opisima iz Gathe je najveći dio područja središnje Azije koje su nastanjivala nomadska društva, a čije je središte bilo zapadno na Volgi, odnosno u kulturi Andronovo. Upravo iz ovog stepskog područja se mogu izvesti Skiti koji su se probili na zapad do obala Crnog mora, a zatim i na jug preko Kavkaza kako bi prodrli na Bliski istok tijekom 7. stoljeća prije Krista. U pojedinim istočnim dijelovima kulture Andronovo pronalaze se vjerojatno izrazi indoiranskih obreda prilikom ukopa. Naime, muški grobovi su sadržavali pravokutna ognjišta, nalik onima staroindijskih svećenika, dok su ženski grobovi sadržavali okrugla ognjišta, nalik ognjištima u indoarijskim kućama.⁶⁹

Kako se indoarijski jezik prvi put javlja u drugom tisućljeću prije Krista među Mitancima, često se tvrdi da stepske kulture moraju predstavljati Prairance, a ne još diferencirane Indoirance. Svi arheološki dokazi govore u korist tome da su indoiranske migracije pripadale dvama različitim izvorima – sivoj keramici koja je povezana s urbanim naseljima od južne obale Kaspijskog jezera preko južne granice središnje Azije te tragovi, odnosno grobovi, nomadskih stočara i malih ruralnih naselja u euroazijskoj stepi ili sjeverozapadnoj Indiji. Svjedočanstva Aveste i Veda upućuju na grobove kao najvjerojatnije ostatke indoiranske kulture. Sukladno tome, pojedini arheolozi oštro odbijaju da se siva keramika veže s Indoirancima jer se ona protivi nomadskom načinu života i njihovom stočarskom podrijetlu. No, ova svjedočanstva vežu se za istočne Iranice, dok su pisana svjedočanstva o Irancima na Bliskom istoku vrlo oskudna. Upravo

⁶⁸ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 66.

⁶⁹ Isto, str. 67.-68.

zato nema razloga tvrditi da zapadni Iranci nisu imali urbanu prošlost ili vezu s urbanim društvima.⁷⁰

Siva keramika iz sjevernog Irana služila je kao dokaz o prisutnosti zapadnih Iranaca od 14. stoljeća prije Krista i povezana je s Gorganom. Od 1800. do 1600. godine prije Krista dolazi do potpunog uništenja protourbanih naselja na jugoistočnom priobalju Kaspijskog jezera. Uzroci ovog uništenja nisu poznati, a neki arheolozi tvrde da su za to zaslužni nomadi iz stepe. Pretpostavlja se da su nositelji tradicije sive keramike migrirali na jugozapad, u sjeverni Iran, u sljedećim stoljećima prije pojave urbanizacije u željeznom dobu. Pojedini arheolozi koji povezuju sivu keramiku s Irancima upravo ovo tumače kao širenje zapadnih Iranaca u područje sjevernog Irana oko 1400. godine prije Krista.⁷¹

Valja spomenuti kako arheolozi i dalje ne mogu sa sigurnošću tvrditi da je siva keramika isključivo vezana za Irance te, sukladno tome, ne mora nužno značiti njihovo širenje već može biti indikator kretanja neiranskih izbjeglica pod navalom nomadskih osvajača. Siva keramika javlja se oko 3000. godine prije Krista u Gorganu, a tzv. Dahistanska kultura koja se javlja u željezno doba i smatra se iranskom, razvila se iz gorganskih tradicija koje su možda bile povezane s utjecajima iz stepe. Upravo zato se može pretpostaviti i da su ovi utjecaji iz stepe možda također dolutali i na jugozapad zajedno sa širenjem sive keramike. No, kako bi se stvorila i kristalizirala priča o migracijama i porijeklu Iranaca, potrebno je izvršiti još brojna arheološka istraživanja koja bi posvjedočila o njihovoj seobi. Vrlo je vjerojatno da su istočni Iranci povezani sa stepskim brončanodobnim kulturama, dok se o zapadnim Irancima i dalje vode rasprave. Osim toga, dolazak Indoiranaca u Indiju i dalje ostaje velikim problemom jer su arheološka istraživanja uglavnom ograničena na područje oko Inda i središnje Azije. Stoga arheolozi još uvijek nisu u mogućnosti stvoriti jasnu sliku o povezanosti između Indoiranaca, zapadnih Indoarijaca i Iranaca.⁷²

2.7. Germani

Germanski jezici se dijele u tri skupine. Najveća je zapadnogermanska skupina koja obuhvaća engleski, njemački i nizozemski jezik sa afrikaansom. Druga skupina je sjeverna koja

⁷⁰ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 69-70.

⁷¹ Isto, str. 71.

⁷² Isto, str. 71.-72.

obuhvaća danski, švedski, norveški i islandski jezik, a treća, istočnogermanska, skupina koja je bila predstavljena gotskim je u međuvremenu izumrla. Upravo su na istočnogermanskom gotskom jeziku pisani najstariji očuvani tekstovi. Iz izvora saznajemo da su se Goti selili sa sjevera do područja Crnog mora gdje su vladali do 4. stoljeća kada su ih Huni potisnuli na zapad do Balkana. U tom periodu je zapadnogotski biskup Wulfila sastavio gotski alfabet, uglavnom izveden iz grčkog, i preveo Bibliju na gotski jezik. Gotski jezik je opstao na istoku Europe sve do 16. stoljeća. Osim gotskih tekstova, postoje i pisana svjedočanstva na runskom pismu. Pretpostavlja se da je ovo pismo nastalo početkom 1. stoljeća te da se razvilo iz sjevernoitalskog alfabeta ili etruščanskoga, a runski tekstovi datiraju iz perioda između 150. i 900. godine.⁷³

Osim izravnih tekstova na germanskim jezicima, postoje i spisi antičkih povjesničara. Tako je Tacit u *Germaniji* opisao područje i kulturu starih Germana, a tijekom 1. stoljeća ih smješta u područje na zapadu omeđeno Rajnom, na jugu Majnom, a na istoku Odrom. Cezar smješta Germane istočno od Rajne, a Pitej smješta germansko pleme Teutonaca u današnju Dansku, a Gutonce u sjevernu Njemačku. Iz navedenih izvora može se zaključiti kako su germanski narodi obuhvaćali prostor sjeverne Njemačke i južne Skandinavije, što je posvjedočeno i arheološkim nalazima. Arheolozi opažaju jasan kontinuitet naseljavanja i kulture od pojave Germana kroz željeznodobnu kulturu Jastorf iz 5. stoljeća prije Krista. Kontinuitet njezinih naselja, groblja i njihov smještaj slaže se sa spomenutim lokacijama germanskih plemena te se, uz susjednu kulturu Harpstedt i dio graničnog područja oko južne Skandinavije i područje uz latensku kulturu u središnjoj Europi, smatra pradomovinom Germana. Ovu pretpostavku potvrđuju i lingvistički dokazi koji upućuju da su se glasovne promjene koje su zaslužne za razvoj iz indoeuropskog u pragermanski dogodile oko 500. godine prije Krista.⁷⁴

2.8. Italici

Pred kraj 8. stoljeća prije Krista, grčki su kolonisti na prostor Italije donijeli alfabet koji se proširio među željeznodobnim kulturama. Zahvaljujući alfabetu danas imamo sačuvane natpise iz ovoga razdoblja koji svjedoče o mnogo različitih jezika koji su bili korišteni. Prije nego što su Rimljani proširili latinski jezik, Italija je bila lingvistički vrlo raznolika. Jedan od najvažnijih

⁷³ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 108.-109.

⁷⁴ Isto, str. 110-111.

primjera neindoeuropskog jezika koji se govorio u Italiji je etruščanski. Etruščani su bili autohton narod u Italiji, a etruščanski jezik jedan od prvobitnih jezika Italije.⁷⁵

Arheolozi se slažu kako su indoeuropski narodi Italije bili došljaci koji su se nametnuli autohtonom neindoeuropskom stanovništvu. Količina pisanih svjedočanstava o neindoeuropskim jezicima se povećava prema zapadu, duž obale Sredozemlja, što upućuje na to da je vjerojatno smjer kretanja Indoeuroljana bio ili sa sjevera, preko Alpa, ili s istoka, preko Jadrana. Druga teorija se poklapa s intenzivnim i dugotrajnim vezama talijanskih regija Apulije, Picenuma i Basilicate s istočnim Jadranom. Pretpostavlja se kako je došlo do seobe naroda preko Jadrana ili uzduž sjeveroistočne obale Italije od 13. stoljeća prije Krista. Drugo indoeuropsko širenje veže se uz kulturu Vilanova koja se javila u većem dijelu Italije tijekom 11. do 9. stoljeća prije Krista. Ova kultura sa sobom je donijela inhumacijske ukope u urnama i raznolikost metalnih predmeta. Tijekom srednjeg brončanog doba uočava se dolazak useljenika kroz kulturu Terramare. U tom razdoblju uvodi se kremacijski ukop na području doline rijeke Po, gdje je do tada prevladavala inhumacija, starija naselja su napuštena, a u keramici i metalurgiji se uočavaju poveznice sa srednjom Europom. Postoje i pretpostavke o ranijem nizu osvajanja, kroz pojavu eneolitičkih i ranobrončanodobnih kultura Remedello, Rinaldone i Gaudio. Grobovi kultura Rinaldone i Remedello pokazuju tipične indoeuropske nalaze poput ostataka konja i bakrenih predmeta.⁷⁶

Unatoč spomenutim teorijama o valovima doseljenja, nitko još nije uspio napraviti model koji bi u potpunosti obuhvatio sva doseljavanja s istoka i sa sjevera koji bi se podudaraao sa slijedom indoeuropskih jezika u Italiji. Italija je vjerojatno bila indoeuropeizirana nakon 3000. godine prije Krista i prije 800. godine prije Krista. Iako je bilo mnogo osvajanja, postojao je kulturni kontinuitet u mnogim dijelovima Italije o čemu svjedoče i arheološka svjedočanstva.⁷⁷

2.9. Kelti

Iako su Kelti danas najmanja skupina preživjelih govornika indoeuropskih jezika, njihovi su predci dominirali zapadnom i središnjom Europom, a zahvaljujući svojoj plemenskoj organizaciji lako su se širili. Kao polazište njihova širenja uzima se razdoblje La Tene u zapadnoj Europi koje je svoj vrhunac dostiglo u posljednjih 5 stoljeća prije Krista. Prva pisana keltska

⁷⁵ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 112.-114.

⁷⁶ Isto, str. 118.-120.

⁷⁷ Isto, str. 120.-121.

svjedočanstva dolaze iz 6. stoljeća prije Krista, a njihovo širenje poklapa se sa širenjem Kelta i njihove materijalne kulture. Tako u jugoistočnoj Europi postoje brojni materijalni dokazi, poput keramičkih i metalnih predmeta, groblja i utvrđenih naselja, koja svjedoče o prisutnosti došljačkih Kelta. Ovi nalazi potječu najranije iz 4. stoljeća prije Krista kada grčki autori bilježe širenje Kelta u jugoistočnu Europu. U Italiji se na sličan način, kroz pojavu latenskih predmeta, uočava prodor Kelta. Stoga se širenje Kelta u istočnoj Europi i na Mediteranu može povezati s latenskim nalazima na tim područjima.⁷⁸

No, svjedočanstva o širenju Kelta duž atlantske obale su veći problem. Najranija svjedočanstva koja govore o širenju Kelta na Iberski poluotok datiraju iz 5. stoljeća prije Krista. Ovi dokazi o postojanju došljačkog indoeuropskog naroda na Iberskom poluotoku, te postojanje natpisa koji svjedoče o barem dvama velikim neindoeuropskim jezicima, iberskom i tarteškom, govore nam o tome kako Iberski poluotok nije bio pradomovina Kelta. O tome nam svjedoči i jedini preživjeli neindoeuropski jezik na Iberskom poluotoku, baskijski, koji se govorio na znatno većem području poluotoka. Stoga, jedino logično objašnjenje je osvajanje i prodor indoeuropskih govornika koje se, sudeći prema odsutnosti znatnijih utjecaja latenskog kulturnog kruga, dogodio između 1000. i 500. godine prije Krista kada su posvjedočene značajnije veze između Iberije, Kulture polja sa žarama i Halštatske kulture u Francuskoj. Kelti su najranije svjedočanstvo o Indoeuroljanima u Britaniji i Irskoj, a pretpostavlja se da su se oni proširili na ovo područje u 1. tisućljeću prije Krista. Britanski jezik i *ogamski* irski dijele velike sličnosti međusobno, ali i s kontinentalnim Keltima, a pretpostavlja se da nisu predugo bili odvojeni jedan od drugoga.⁷⁹

Uvriježeno je mišljenje stoga kako su najraniji Kelti povezani s kulturom La Tene ili njezinom neposrednom prethodnicom, kulturom Hallstatt, u srednjoj Europi. Najraniji Kelti se mogu pratiti od istočne Francuske do Češke od 800. godine prije Krista nadalje, što uvelike olakšavaju arheološki nalazi.⁸⁰

⁷⁸ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 124.

⁷⁹ Isto, str. 124.-133.

⁸⁰ Isto, str. 134.

2.10. Tračani

Indoeuropske skupine koje su prodrle na Balkan bile su podijeljene na više etničkih zajednica, a to su Tračani, Dačani, Geti i Iliri koje su se dijelile u manja plemena. Trački se smatra indoeuropskim jezikom, a jedini njegovi ostaci danas se nalaze u glosama, nazivima biljaka i imenima ljudi i mjesta. Dački jezik pruža nešto manje svjedočanstava, svega 25 riječi, stoga je teško utvrditi jesu li dački i trački dva različita jezika ili različiti dijalekti istoga jezika.⁸¹

Pisana svjedočanstva o Tračanima govore o njima kao o grčkim neprijateljima u sredini 7. stoljeća prije Krista kada su ugrozili grčku koloniju na Tasu, a na zlom glasu su bili i zbog podupiranja Trojanaca u Trojanskom ratu. Znanstvenici su uvjereni kako su Tračani mnogo ranije živjeli na području jugoistočne Europe. Osnovni kontinuitet razvoja Tračana može se pratiti još od brončanog doba, prije 3000. godine prije Krista, a postupno je došlo do razvoja jezika i kulture. Prije ovog perioda nalazi se velik prekid u arheološkim nalazima što se tumači kao doseljavanje Indoeuroljana na Balkan. Arheolozi su utvrdili postojanje naseobina na istočnom Balkanu još od 6. tisućljeća prije Krista. Jedno od takvih nalazišta je Karanovo koje ima 6 faza razvoja. Nakon 6. faze dolazi do napuštanja tradicionalnog načina gradnje što se smatra indikatorom dolaska indoeuropskih populacija iz crnomorske stepe. Ovi osvajači zaslužni su za početak ranog brončanog doba na Balkanu i uvođenje ranog oblika indoeuropskog jezika. Smatra se kako su se velike etničke skupine iskristalizirale u kasno brončano nakon stapanja pridošlica s domaćim stanovništvom.⁸²

2.11. Iliri

Uz spomenuti trački jezik, drugi veliki jezik na Balkanu bio je ilirski. Iliri su se sastojali od niza plemena i plemenskih saveza. Smatra se kako je albanski jezik jedini mogući potomak starog ilirskoga jezika, iako se uvelike izmijenio pod utjecajima latinskoga, grčkoga, slavenskoga i turskoga. Jezična svjedočanstva o ilirskom jeziku vrlo su oskudna, a prvenstveno dolaze od naziva mjesta i osobnih imena te nekoliko glosa u grčkim tekstovima.⁸³

Nalazišta u Albaniji pokazuju kontinuitet kulture sve do ranog brončanog doba kada se uočava prekid koji se očituje u pojavljivanju nove tehnike obrade keramike i grobova pod

⁸¹ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 92.-93.

⁸² Isto, str. 93.-95.

⁸³ Isto, str. 95.-96.

humcima što se tumači kao posljedica doseljenja stepskih stočara. No, arheolozi ove indoeuropske pridošlice ne poistovjećuju s Ilirima, nego vide ilirsku etnogenezu kao složen proces koji obuhvaća stapanje indoeuropske komponentne s lokalnim stanovništvom što je tijekom željeznog doba dovelo do nastanka jezično srodnih plemena.⁸⁴

2.12. Slaveni

Seobe Slavena uočavaju se u dva vala, prvi koji se vjerojatno dogodio između 3. i 1. tisućljeća prije Krista. U ovom periodu su se proto-baltski i proto-slavenski odvojili od ostalih indoeuropskih jezika te jedan od drugoga. Drugi period odnosi se na razdoblje između 3. i 9. stoljeća u kojemu se javljaju jezične promjene koje su povezane sa stvaranjem različitih dijalekata. Ovaj period počinje migracijom Gota s baltičke obale prema Crnom moru, a kraj ove migracije poklapa se sa širenjem kršćanstva među Slavenima i osnivanjem prvih slavenskih država.⁸⁵

Slaveni su najveća skupina naroda u istočnoj Europi koja govori indoeuropskim jezikom koji je opstao i do danas. Oni su jedna od skupina koja se najbrže širila, a svoju ekspanziju započela je relativno nedavno. Najstariji pisani slavenski tekstovi datiraju tek iz 9. stoljeća kada su misionari Ćiril i Metod stvorili novo pismo glagoljicu i preveli dijelove Biblije. No, Sklavini, Anti i Veneti, slavenske etničke skupine, poznati su nekoliko stoljeća prije ovih najstariji zapisa. Veneti su poznati još iz 1. i 2. stoljeća, povjesničari Istočnog Rimskog Carstva bilježe provale Slavena u Bizant od 6. stoljeća kada oni dospijevaju na Balkan i u Grčku, a Sklavini i Anti spominju se u zapisima iz 6. i 7. stoljeća te ih se smješta sjeverno od Dunava, u područje od gornje Visle do Dnjepra.⁸⁶

Razdoblje između 5. i 10. stoljeća smatra se prvotno vrijeme širenja Slavena i posljednjim razdobljem praslavenskog jezika. Širenja na istok od 6. do 11. stoljeća dovela su govornike slavenskog jezika do područja Balta i Finaca te su se ovi Slaveni razvili u današnje Ruse, Bjelorusie i Ukrajince. Južno širenje Slavena preko Dunava u Bizant i njihove podjele rezultirale

⁸⁴ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 97.-98.

⁸⁵ Henning Andersen, „Slavic and the Indo-European Migrations, Language Contacts in Prehistory“, *Studies in Stratigraphy*, vol. 239, 2001., str.46.

⁸⁶ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 98.-99.

su u stvaranju raznih južnoslavenskih naroda: Makedonaca, Srba, Hrvata i Slovenaca, dok se na zapadu javljaju Poljaci, Česi, Slovaci i Lužičani.⁸⁷

Smatra se da su u 5. stoljeću Slaveni zauzimali dio teritorija koji se protezao od Labe, Odre i gornje Visle na zapadu do srednjeg Dnjepra na istoku. Istraživanjem imena rijeka dobiva se važan uvid u prvotni slavenski teritorij. Naime, arhaični slavenski nazivi rijeka ograničeni su na područje od donje Visle do Dnjepra što Slavene veže s Černoleskom kulturom iz razdoblja od 750. do 200. godine prije Krista. Ovo područje podudara se s Herodotovim opisom „Skita ratara“ koji bi se mogli protumačiti kao željeznodobni Slaveni. Najranije razdoblje u koje arheolozi smještaju praslavenski jezik je između 2000. i 1500. godine prije Krista, a vežu ga s kulturnim kompleksom Komarov iz 1500. godine prije Krista koji zauzima područje od srednjega Dnjepra do gornje Visle. Ova kultura je poznata po specifičnom načinu ukopa u grob prekriven drvetom ili kamenom, s niskim humkom.⁸⁸

Iako neki, na temelju posuđenica iz iranskog jezika, pradomovinu Slavena vide na istoku, lingvisti se uglavnom slažu kako su Slaveni razmjerno dugo bili zemljopisno nepomični nakon razvoja iz indoeuropskog prajezika.⁸⁹

2.13. Balti

Govorno područje baltijskog jezika znatno se smanjilo tijekom povijesti, prvenstveno zbog širenja Slavena iz istočne Europe i Germana sa zapada. Zbog očitih sličnosti sa starijim indoeuropskim jezicima, lingvisti smatraju da se Balti, poput Slavena, nisu mnogo selili od kasnoindoeuropskog vremena. Iako su najraniji pisani dokazi baltijskih jezika iz 16. stoljeća, korijeni Balta sežu daleko ranije. U 14. stoljeću nastala je Litavska država koja je označavala najveće širenje baltijske političke moći. No, Balti su zabilježeni i ranije, u 7. i 9. stoljeću u anglosaksonskim i skandinavskim izvorima, zatim ih u 10. i 11. stoljeću pronalazimo kao gospodare Baltičkog mora, a u 13. stoljeću se spominju zbog svojeg suprotstavljanja teutonskom redu. Ptolomej i Tacit navode imena baltijskih plemena kao glavnih sakupljača jantara, a Herodot govori o Neurima te kako su u 6. stoljeću prije Krista pobjegli iz svoje domovine zbog pošasti zmija. Upravo je u litavskom poganskom vjerovanju veliku ulogu imala zelena zmija, *žaltys*, a

⁸⁷ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 99.

⁸⁸ Isto, str. 102.-104.

⁸⁹ Isto, str. 104.

poznato je kako je svako kućanstvo imalo vlastitu zmiju. Herodot Neure smiješta sjeverno od „Skita Ratar“, odnosno Slavena, a odvaja ih od njih jezerom što bi se moglo poistovjetiti s Pripjatskim močvarama. Ovo tumačenje posvjedočeno je i nazivima rijeka koji upućuju na to da je baltijsko jezično područje obuhvaćalo i predjele dalje na istoku i jugu, a koje se vjerojatno smanjilo širenjem Slavena. Pretpostavlja se, dakle, da su Balti tijekom 1. tisućljeća prije Krista zauzimali područje zapadno od ušća Visle, istočno do Moskve i gornje Volge, a južno sve do Kijeva.⁹⁰

⁹⁰ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 106.-107.

3. Indoeuropski jezici

Indoeuropska jezična skupina najvažnija je svjetska jezična skupina jer uključuje jezike gotovo polovice svjetske populacije. Gotovo svi jezici na prostoru od Indije, preko Irana i diljem Europe, a sukladno tome i na velikom dijelu Sjeverne i Južne Amerike, dolaze od zajedničkog prajezika koji se govorio u dijelu Euroazije prije više tisuća godina.⁹¹ Najraniji posvjedočeni indoeuropski jezik je hetitski koji datira iz 2. tisućljeća prije Krista, a pisan je na glinenim pločicama pronađenim u centralnoj Anatoliji. Postoji veliki broj pisanih izvora na grčkom, latinskom i sanskrtu koji datiraju iz otprilike istog perioda. Iz kršćanske ere postoji nešto manji broj izvora, ali je on daleko raznovrsniji.⁹²

Iz povijesnih svjedočanstava saznajemo kako su narodi koji su do prve polovice 1. stoljeća prije Krista naseljavali područje od obala Atlantika do Indije govorili jezicima koji su bili blisko srodni. Oni pripadaju indoeuropskim jezicima, a njihovi izvori mogu se pratiti do zajedničkog prajezika kojeg su govorili njihovi preci, odnosno Indoeuropljani ili, točnije, Praindоеuropljani. Indoeuropljani, kako je već spomenuto, nisu slični gotovo nijednome drugom starom narodu kojeg poznajemo, a u isto vrijeme su, kao jezični preci gotovo polovice stanovništva svijeta, jedna od najvažnijih pojava u prapovijesti. Važnost praindоеuropskog jezika je nemjerljiva za daljnji razvoj kulture i civilizacije svijeta, no pojava Indoeuropljana i njihov razvoj najteži je za proučavanje zbog nedostatka izvora. Naime, ne postoji niti jedan praindоеuropski tekst, njihovi se materijalni ostaci ne mogu sa sigurnošću utvrditi, a diskutabilno je i zemljopisno područje na kojem su živjeli.⁹³

Kada se proučava podrijetlo raznih indoeuropskih jezika Europe, uočava se kako su neki od njih došljaci na neindoeuropskom području, ali njihovo ishodište je vrlo vjerojatno bilo u Europi. No, podrijetlo indoeuropskih jezika koji su se govorili na području od istočne Francuske, Nizozemske, južne Skandinavije, Baltičkog mora, gornje Volge, rijeke Dnjepr te istočno od Alpa do Grčke na jugu može se utvrditi. Pretpostavlja se da su tijekom 3. i 2. tisućljeća prije Krista na ovom području bili rašireni indoeuropski dijalekti koji su bili stepenica između

⁹¹ Asya Pereltsvaig, Martin W. Lewis, *The Indo-European Controversy: Facts and Fallacies in Historical Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015., str. 2.

⁹² James Clarckson, *Indo-European Linguistics: An Introduction*, Cambridge University Press, New York, 2007., str. 1.-2.

⁹³ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 7.

praindoeuropskog i budućih jezičnih grana koje će se kasnije diferencirati kao prakeltski, pragermanski i sl. Dijalektalni odnosi među različitim indoeuropskim jezicima podudaraju se s njihovim najranijim zemljopisnim položajima te svjedoče o tome da su određene jezične skupine bile u dodiru jedne s drugima. Na temelju određenih lingvističkih sličnosti može se utvrditi kontinuum slavenskoga, baltijskoga i germanskoga koji se protezao od sjeverne Europe s istoka na zapad. S druge strane, slavenski dijeli očite sličnosti s iranskim jezikom, dok germanski pokazuje veze s keltskim jezicima.⁹⁴

3. 1. Komparativna lingvistika i praindoeuropski jezik

Jezici se smatraju srodnima ako su potekli od zajedničkog prajezika. Upravo se komparativna lingvistika bavi određivanjem i analiziranjem sličnosti među određenim jezicima koji se smatraju srodnima. Kako bi uspješno usporedili dva jezika, lingvisti moraju rekonstruirati zajednički, tzv. prajezik.⁹⁵

Većina, ako ne i svi jezici, dijele određene sličnosti, no ponekad su te podudarnosti mnogo izraženije i zanimljivije. Samoglasnici, suglasnici, fraze, rečenice i ostali lingvistički elementi su temelj ljudskog govora, no kada su ti elementi identični ili gotovo jednaki, nemoguće je ne raspravljati o uzrocima ovih sličnosti. One mogu biti jednostavno produkt slučajnosti, jer je ljudski vokalni sustav ograničen i može proizvesti samo određen broj glasova. Ponekad se ove sličnosti mogu pripisati univerzalnom ljudskom potencijalu za jezik zbog kojega se susrećemo sa sličnim izrazima za određene pojave, poput onomatopejskih izraza za pojedine životinje i prirodne pojave. Također, podudarnosti među jezicima mogu biti odraz kontakata susjednih naroda i posuđivanja određenih izraza iz jezika.⁹⁶

No, ponekad jezici pokazuju sličnosti koje se ne mogu objasniti navedenim izvorima. Primjerice, sličnosti među jednoznamenkastim brojevima u španjolskom, talijanskom, francuskom i portugalskom (prilog 1) ili među imenicama „otac“, „majka“ i „brat“ u sanskrtu, grčkom, toharskom i latinskom jeziku (prilog 2).

⁹⁴ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 135.-137.

⁹⁵ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 3.-4.

⁹⁶ Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str.1.

Dok brojevi i elementi vokabulara određenog jezika mogu biti posuđenice, ono što se smatra izvornim za sve jezike jesu zamjenice i konjugacija glagola sukladno licima. Takve strukture se uglavnom ne posuđuju od drugih jezika jer ih je teško uklopiti u vlastiti, stoga pružaju dokaz o određenoj lingvističkoj povezanosti.⁹⁷

Uspoređujući sintaksu pojedinih indoeuropskih jezika, lingvisti su uočili kako se određene gramatičke funkcije podudaraju. Primjerice, glagol „biti“ u prvoj i trećoj osobi jednine zvuči vrlo slično u jezicima koji su naizgled potpuno različiti (Prilog 3).

U navedenim slučajevima vjerojatnost da su ove sličnosti slučajnost je gotovo nemoguća, a isključena je i onomatopeja zbog nepovezanosti zvukova sa značenjem ovih riječi. Ove sličnosti mogle bi se pripisati posuđivanju među jezicima, no ako se bolje analiziraju vokabulari navedenih jezika, uočavaju se dodatne podudarnost. Tako primjerice riječ „zub“ na španjolskom glasi *diente*, na talijanskom *dente*, na francuskom *dent*, a na portugalskom *dente*. Teško je ove sličnosti pripisati posuđivanju jer je gotovo nemoguće da su tri zasebna jezika posudila određene elemente vokabulara iz četvrtog. Također, uočavaju se snažne sličnosti i u gramatičkim oblicima što potvrđuje činjenicu da one nisu produkt jezične razmjene. Naposljetku jedini mogući izvor ovih sličnosti ostaje pretpostavka kako su se navedeni jezici razvili iz zajedničke skupine jezika. Ova pretpostavka je temelj komparativne metode koja proučava upravo sličnosti među različitim jezicima u svijetu. Na temelju komparativne analize tako je utvrđeno da su navedeni jezici potekli od latinskog jezika što ih čini „genetski povezanim“. No, lingvisti često ne staju samo na utvrđivanju „genetske“ povezanosti među jezicima već idu korak dalje i pokušavaju rekonstruirati zajednički prajezik. Tako su rekonstrukcijom lingvisti došli do zaključka kako je zajednička riječ za „zub“ vjerojatno bila **dente*.⁹⁸

Vokabular određenog jezika može biti vrlo nestabilan i podložan raznim utjecajima stoga su lingvisti prilikom proučavanja i uspoređivanja indoeuropskih jezika zašli dublje, u elementarne sfere jezika kako bi dokazali svoje tvrdnje o njihovoj povezanosti. Ubrzo su uočene sličnosti u nastavcima za padeže. Vjeruje se kako sanskrit sadrži osam originalnih padeža koji su se u drugim jezicima spojili. Tako su se, primjerice, praindoeuropski ablativ, dativ i lokativ u

⁹⁷ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 15.

⁹⁸ Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 2.-4.

latinskom spojili u ablativ, u grčkom su se stari genitiv i ablativ spojili u genitiv, a dativ, lokativ i instrumental spojili u dativ. Smatra se kako su određeni nastavci izgubili ili znatno izmijenili zbog jezičnih promjena kroz koje su jezici prošli. Prilog 4 prikazuje deklinaciju riječi „konj“ u sanskrtu, latinskom i grčkom jeziku iz koje se vidi redukcija broja padeža i spajanje pojedinih nastavaka.⁹⁹

Komparativna lingvistika otvorila je put rekonstrukciji praindoeuropskog jezika, a samim time i put u proučavanje indoeuropske kulture. Jezik je usko vezan s identitetom određene nacije, a često pruža dobar uvid u njihovu kulturu i način života. Stoga komparativna metoda uključuje i rekonstrukciju proto-kulture.¹⁰⁰

I danas se vode rasprave među lingvistima i arheolozima oko točnog datiranja najranijeg praindoeuropskog jezika. Kao najkasniji mogući datum njegova nastanka uzima se 2500 godina prije Krista. Dokazi o poznavanju vune i kola, sudeći prema poznatom vokabularu, upućuju da je praindoeuropski morao postojati između 4000 i 3500 godina prije Krista. Arhaični oblik praindoeuropskog se vjerojatno koristio i prije 4. tisućljeća prije Krista, dok se rani praindoeuropski jezik, koji je djelomice očuvan u toharskom jeziku, govorio između 4000 i 3500 godina prije Krista.¹⁰¹

Prvi pokušaji rekonstrukcije praindoeuropskog jezika vežu se uz Augusta Schlechera koji je sredinom 19. stoljeća predstavio tri samoglasnika i 15 suglasnika, no ova rekonstrukcija se kasnije pokazala pogrešnom. Krajem 19. stoljeća, stvoren je model praindoeuropske fonologije koji sadrži 25 suglasnika i 10 samoglasnika.¹⁰²

Metode rekonstrukcije praindoeuropskog jezika temelje se na proučavanju glasovnih promjena. Ako bismo prikupili sve indoeuropske riječi za „sto“ i usporedili ih, morali bismo primijeniti bezbroj pravila vezanih za glasovne promjene kako bismo rekonstruirali njihov zajednički korijen. Tako je primjenom pravila glasovnih promjena dokazano da latinski *centum* („sto“) i litvanski *šimtas* dijele zajednički korijen koji bi glasio **k'ntom-*. 'Sestrinski' jezici

⁹⁹ Philip Baldi, *An Introduction to the Indo-European Languages*, Southern Illinois University, Carbondale, 1983., str. 8.

¹⁰⁰ Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 18.

¹⁰¹ Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987., str. 81.-82.

¹⁰² Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 53.

uspoređuju se zvuk po zvuk u svakoj riječi u svakoj od jezičnih skupina kako bi se uvidjelo mogu li se preoblikovati u zajednički skup zvukova koji je mogao evoluirati u pojedinačne oblike specifične za svaki jezik.¹⁰³

Lingvisti su uspješno rekonstruirali glasove više od 15 000 praindoeuropskih riječi. Kod prikaza rekonstruiranih riječi koristi se asterisk (*) kako bi se naglasila hipotetska priroda rekonstruiranih izraza. Rekonstrukcije uvelike ovise o dostupnosti pisanih izvora, a arheolozi su utvrdili kako hetitski, mikenski, grčki i germanski tekstovi sadrže riječi koje sadrže praindoeuropske glasove koje su lingvisti prethodno sami rekonstruirali. Upravo to dokazuje kako rekonstrukcija praindoeuropskog jezika nije isključivo hipotetska već ima dokaze i u arheološkim nalazima, otkriće čak i najmanjeg fragmenta praindoeuropskog jezika veliko je postignuće, ako uzmemo u obzir da se njime služilo nepismeno stanovništvo prije više tisuća godina. Gramatika i morfologija praindoeuropskog jezika najvažniji su elementi u istraživanju i rekonstruiranju praindoeuropskog jezika, no vokabular pruža najbolji uvid u okoliš, društveni život i vjerovanja drevnih govornika ovoga jezika. Na primjer, rekonstrukcije određenog dijela praindoeuropskog vokabulara impliciraju da su praindoeuroljani poznavali životinje poput vidre, dabra, vuka, jelena, miša, zeca, ježa, guske, orla, pčele, stoke (svinje, krave, ovce) i psa, a konj je bio dobro poznat govornicima praindoeuropskog jezika. Svi ovi lingvistički dokazi koriste se u rekonstrukciji ekonomije, kulture i načina života praindoeuropske zajednice.¹⁰⁴

Praindoeuropski vokabular sadrži mnogo više od naziva životinja. Određene riječi i skupine riječi upućuju na to da su govornici praindoeuropskog jezika živjeli u strogom patrijarhalnom sustavu, priznavali su autoritet poglavice koji je djelovao kao zaštitnik, a postojao je i sloj ratnika. Također, saznajemo kako su praindoeuroljani vozili kola, prakticirali ritual žrtvovanja domaćih životinja i štovali božanstvo neba te razlikovali dvije vrste božanstava – ono sveto i ono zabranjeno. Mnogi od ovih rituala i vjerovanja nikada ne bi mogli biti rekonstruirani iz arheoloških nalaza, a zahvaljujući rekonstruiranom praindoeuropskom vokabularu, lingvisti su otkrili vrlo zanimljive aspekte praindoeuropskog života.¹⁰⁵

¹⁰³ David W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, New Jersey, 2007., str. 13.

¹⁰⁴ Isto, str. 13.-15.

¹⁰⁵ Isto, str. 15.

Govornici praindoeuropskog jezika živjeli su na pravom mjestu u pravo vrijeme. Zahvaljujući novom i efikasnom načinu transporta kolima i na konjima mogli su putovati na većim udaljenostima i brže od svojih susjeda. Osim načina transporta, ni u kojem drugom aspektu praindoeuroljani nisu bili superiorni nad svojim susjedima, a ipak su uzrokovali izumiranje brojnih jezika i nametnuli svoj vlastiti. Indoeuropski jezici širili su se kroz tisućljeća, a u tom procesu su se dijelili i evoluirali.¹⁰⁶

Osim vokabulara, važni aspekti praindoeuropskog jezika su sintaksa, odnosno pravila koja služe za tvorbu rečenica, i morfologija tj. pravila za stvaranje riječi. Praindoeuropska gramatika ostavila je značajan utjecaj na indoeuropske jezike. U svim indoeuropskim jezicima u određenoj mjeri postoji deklinacija imenica. Pojedini su djelomice izgubili ovo svojstvo, ali pokazuju određene tragove njegova postojanja. Nadalje, indoeuropske imenice dekliniraju se na sličan način, koristeći fiksne nastavke unutar sustava padeža i roda. Glagoli također prolaze kroz promjenu, konjugaciju, kroz lica i određene sufikse koji determiniraju vrijeme. Ove jezične karakteristike specifične su za indoeuropske jezike i ne pronalaze se ni u jednom neindoeuropskom jeziku.¹⁰⁷

Svi indoeuropski jezici zahtijevaju uporabu vremena i broja prilikom objašnjavanja određene radnje. Tako govornik mora ukazati govori li o radnji u prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti te je li vršitelj radnje u jednini i množini. Sukladno tome, Indoeuroljani prema navici svrstavaju sve događaje u okvire vremena i vršitelja radnje. Gotovo svi neindoeuropski jezici ne zahtijevaju ovakav način identifikacije događaja koji se žele komunicirati, što dovodi do pretpostavke da je širenje Indoeuroljana promijenilo i način percipiranja vremena među populacijom.¹⁰⁸

Rekonstruirani praindoeuropski jezik je dakle fragmentirani popis vokabulara korištenog u svakodnevnom životu populacije koja nije poznavala pismo. Upravo zato će uvijek biti teško raditi i proučavati praindoeuropski jezik, a značenja svih termina i izraza vjerojatno nikada

¹⁰⁶ David W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, New Jersey, 2007., str. 19.

¹⁰⁷ Isto, str. 37.

¹⁰⁸ Isto, str. 19.

nećemo znati. No, rekonstrukcijom praindoeuropskog jezika možemo dobiti uvid u djeliće jezika koji je postojao i davno izumro, a ostavio je tako dubok trag jezičnoj distribuciji u svijetu.¹⁰⁹

3.1.1. Počeci komparativne lingvistike

Indoeuropski jezici su skupina jezika koja je najviše proučavana u usporedbi sa svim ostalim jezicima u svijetu. Već više od 200 godina znanstvenici proučavaju i uspoređuju indoeuropske jezike o kojima se danas mnogo zna. Pisana svjedočanstva na latinskom, grčkom, sanskrtu, indoarijskom, germanskim, romanskim i keltskim jezicima koja ponekad datiraju čak iz 2. tisućljeća prije Krista, ili ranije, a omogućuju znanstveno proučavanje jezika, ali i kulture i načina života Indoeuroljana i njihovih predaka, Proto-indoeuroljana.¹¹⁰

Već su se u antičkim vremenima pisci bavili očitim sličnostima između grčkog i latinskog jezika. Tako su istaknuli kako grčki *héks* („šest“) i *heptá* („sedam“) pokazuju sličnosti s latinskim *sex* i *septem*, a čak su zabilježili i podudaranje početnog slova *h-* u grčkom i *s-* u latinskom jeziku. Antički pisci pripisali su ove sličnosti činjenici da je latinski jezik potekao od grčkoga. Nakon renesanse se počinje dizati svijest o proučavanju govornih jezika Europe, a znanstvenici su počeli shvaćati veze među određenim jezicima.¹¹¹

No tek tijekom 18. stoljeća, kada je otkriven sanskrt, znanstvenici su se ozbiljnije počeli baviti vezama među starim jezicima i narodima Europe. Pojedini istraživači, koji temelje svoje teze na svjedočanstvima iz klasičnih starina, počeli su primjenjivati naziv Skita ili Tračana za Europljane sjeverno od Grka i Rimljana. Drugi su pak svoje istraživanje temeljili na biblijskoj povijesti gdje se navodi kako su Semiti (Židovi i Arapi) i Hamiti (Egipćani i Kušiti) potekli od Noinih sinova Šema, odnosno Hama, a od trećeg sina, Jafeta, potekli su ostali narodi pa tako i europski koji su sada svrstavani u tzv. jafetsku skupinu.¹¹²

James Parsons, ugledni liječnik i član *Kraljevskoga društva* i *Društva starina*, odlučio se istraživati porijeklo naroda Europe, a svoju fascinaciju jezicima Europe opisao je ovako: „*Svoje*

¹⁰⁹ David W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, New Jersey, 2007., str. 38.

¹¹⁰ James Clarckson, *Indo-European Linguistics: An Introduction*, Cambridge University Press, New York, 2007., str. 1.

¹¹¹ Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 8.

¹¹² James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 11.

slobodne trenutke već neko vrijeme provodim u razmatranju iznenađujuće sličnosti jezika Europe, pronalazeći svakoga dana novo i sve intenzivnije zanimanje za to istraživanje, neosjetno sam se okrenuo pokušaju da ih pratim do njihova izvora“. U to vrijeme temelji za ovakva istraživanja su bili vrlo ograničeni zbog srednjovjekovnih uvjerenja, a svaka rasprava o korijenima europskih naroda se ograničavala do 2350. godine prije Krista, odnosno godine kada su Noa i njegovi sinovi ponovno počeli naseljavati opustošeni svijet. Međutim, Parsons je u jezicima različitih naroda Europe i Azije vidio potencijal za istraživanje njihove povezanosti i korijena. 1767. godine objavljuje istraživanje *Ostaci Jafeta, to jest povijesna istraživanja o srodnosti i podrijetlu europskih jezika*. Svoje istraživanje započeo je jezičnim pregledom irskoga i velškoga jezika te je, uspoređujući njihove rječnike s tisuću riječi, došao do zaključka da su ta dva jezika izvorno ista. Nakon toga, proširio je svoje istraživanje na druge europske i azijske jezike, uspoređujući njihove riječi za glavne brojeve. Njegove usporedbe obuhvaćale su keltsku (irski i velški), grčku, italsku (talijanski, latinski, španjolski, francuski), germansku (njemački, nizozemski, engleski, staroengleski, danski, švedski), slavensku (poljski, ruski), indijsku (bengalski) i iransku (perzijski) jezičnu skupinu. Osim ovih, spomenuo je i brojeve na hebrejskom, malajskom, kineskom i turskom među kojima nijedan nije pokazivao sličnosti sa spomenutim jezičnim skupinama, ali niti međusobno. Ovo otkriće ga je dovelo do zaključka da su jezične skupine koje su obuhvaćale jezike Europe, Irana i Indije potekle od zajedničkog pretka, jezika Jafeta i njegova potomstva koji su se, prema tadašnjim uvjerenjima, doselili iz Armenije gdje je Noina lađa pristala.¹¹³

Zbog ove klasifikacije jezika, odnosno uočavanja sličnosti među jezicima Europe, Irana i Indije, Parsons se može smatrati prvim istraživačem koji je otkrio indoeuropsku jezičnu skupinu. No, iako je Parsons u svojim istraživanjima na pregledan i točan način iznio pregled navedenih jezika, on je u svoju teoriju uključio i mnoge biblijske citate, pogrešna shvaćanja povijesti i kronike srednjovjekovnih redovnika. Nadalje, pogrešno je uključio mađarski jezik u srodne „jafetske“ jezike te je tvrdio da sjevernoamerički indijanski jezici pokazuju jafetska obilježja. Osim toga, tvrdio je da je irski jezik bio iskonski te da su se iz njega mogli izvesti svi drugi jafetski jezici.¹¹⁴

¹¹³ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 10.-13.

¹¹⁴ Isto, str. 13.

No, nije Parsons prvi koji je opazio sličnosti među, naizgled, nepovezanim jezicima. Na početku 17. stoljeća, Joseph Justus Scaliger podijelio je jezike Europe na četiri glavne skupine prema riječi za „Boga“. Tako je današnje romanske jezike svrstao u skupinu *deus* (lat. *deus*, tal. *dio*, fran. *dieu* itd.), druga skupina bila je germanska *gott* (engl. *god*, niz. *god* itd.). Slavenski jezici svrstani su u skupinu *bog*, a grčki je razvrstan kao *theós*. No, Scaliger nije išao u daljnju analizu ovih jezičnih skupina i nije uvidio nikakvu povezanost među različitim skupinama.¹¹⁵

Nakon Parsonsa, nekoliko pojedinaca prepoznalo je srodnosti jezika Europe, Indije i Irana. Tako je Thomas Stevens, isusovac koji je radio u Indiji, napisao kako je struktura indijskih jezika slična strukturi latinskoga i grčkoga. Fillipo Sasseti, talijanski trgovac, uočio je da sanskrit ima mnogo sličnosti s europskim jezicima i prepoznao brojne europske imenice i brojeve koji se javljaju u sanskrtu. No, unatoč uglavnom točnim tezama Jamesa Parsonsa i pokušajima pojedinaca, zasluge otkrića indoeuropske jezične skupine i utemeljenja komparativne lingvistike pripisuju se sir Williamu Jonesu.¹¹⁶

Sir William Jones, osnivač *Kraljevskoga azijskoga društva* i vrsni lingvist, izložio je 1786. godine raspravu o indijskog kulturi tijekom koje je izrekao tezu o srodnostima sanskrta, staroga jezika Indije i latinskoga:

*„Sanskrtki jezik, kakva god bila njegova drevnost, ima čudesnu strukturu, savršeniju od grčkoga, obuhvatniju od latinskoga i na uzbudljiviji način rafiniranu od oba ta jezika; pa ipak, sanskrit je s oba ta jezika povezan i u glagolskim korijenima i u gramatičkim oblicima više nego što bi bilo moglo nastati slučajnošću. (...) Iz sličnoga razloga, premda ne s toliko vjerojatnosti, može se pretpostaviti da su i gotski i keltski, premda pomiješani s drukčijim idiomom, istoga podrijetla kao i sanskrit, a istoj bi se porodici mogao pridodati i perzijski.“*¹¹⁷

Ovom tezom Jones je pretpostavio postojanje zajedničkog, izumrlog jezika koji je bio predak većini jezika Europe, Irana i Indije, a ona označava i prvu modernu formulaciju indoeuropske teorije.¹¹⁸ Jonesovo otkriće bila je prekretnica u povijesti komparativne lingvistike. Prvi puta, zahvaljujući otkriću sanskrta koji je dijelio sličnosti s grčkim i latinskim,

¹¹⁵ James P. Mallory, Douglas Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-Europeans and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York, 2006., str. 4.

¹¹⁶ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 13.

¹¹⁷ Isto, str. 13.

¹¹⁸ Isto, str. 13.

pretpostavljena je teza kako latinski jezik nije potekao od grčkoga, nego da dijele zajednički prajezik koji se više ne korist.¹¹⁹

Tek se u prvoj polovici 19. stoljeća javljaju počeci i razvoj komparativne lingvistike i udaljavanje od jezične srodnosti koja bi korijene imala u osobama Noe i njegovih sinova. Tako je Rasmus Kristian Rask dokazao da nije dovoljno aludirati na lingvističku srodnost među različitim jezicima nego je potrebno dokazati te sličnosti na sustavan način. Tako je sličnosti između grčkog glasa *ph* i germanskoga *b* dokazao podudarnošću među, primjerice, grčkom riječi *phérō* („nosim“) i engleskoga *bear* ili grčke riječi *phrátēr* („član bratstva“) i engleske riječi *brother* („brat“). Na sličan način je prikazao odnos između grčkoga *g* i germanskoga *k* uspoređujući grčke riječi *gynē* („žena“), *génos* („obitelj“) i *agrós* (polje) sa staronordijskim riječima *kona*, *kyn* i *akr*.¹²⁰

U svojim najranijim djelima Franz Bopp istraživao je pet jezika, sanskrt, perzijski, grčki, latinski i germanski te je iz njih izveo indo-germansku jezičnu skupinu. Kasnije je otkriveno kako i brojni drugi jezici pripadaju ovoj skupini, uključujući albanski i keltski.¹²¹ Rasmus Rask i Franz Bopp uspoređivali su strukturu i gramatiku pojedinih jezika. Tako primjerice sanskrtske i latinske riječi za „vatru“ – *agnís* i *ignis* pokazuju sličnosti u promjenama prema gramatičkim padežima (prilog 5).¹²²

Već sredinom 19. stoljeća indoeuropske teorije i istraživanja bila su čvrsto temeljena, a objavljuvani su i brojni priručnici komparativne lingvistike. August Schlecher pokušao je razjasniti i povijesne okolnosti diferencijacije i razvoja pojedinih jezika i rekonstruirati najstariji indoeuropski oblik riječi koje su do tada bile samo uspoređivane na temelju očite podudarnosti. Tako je Schecher, na temelju uvjerenja da je sanskrt bolje sačuvao izvorne indoeuropske samoglasnike, smatrao da je stariji oblik grčkoga *agrós* ili stariji oblik gotske riječi *akrs* morao biti *agras* te ga je pretpostavio kao izvorni indoeuropski izraz, iako je danas poznato kako je njegov izvorni oblik bio **h_aeǵros*. Njegov najveći pothvat bio je pokušaj da napiše basnu na svojoj inačici rekonstruiranog indoeuropskog jezika koju je nazvao „Ovca i konji“ (*Avis akvasas*

¹¹⁹ Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 9.

¹²⁰ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 16.

¹²¹ Oswald J. L. Szemerényi, *Introduction to the Indo-European Linguistics*, Clarendon Press, Oxford, 1996., str. 9.

¹²² James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 16.

ka). Početkom 20. stoljeća javlja se revidirana inačica iste basne koja se sada naziva **Owis ek'woses-k^we*, a autor je Herman Hirt. No, i njegova verzija smatra se danas zastarjelom.¹²³

Druga važna ostavština Augusta Schlechera je njegov model jezičnog razvoja indoeuropskih jezika. U ovom modelu Schlecher je pretpostavio da se sličnost među indoeuropskim jezicima može jasno objasniti samo pod pretpostavkom da su se razvili iz zajedničkog prajezika. Stoga je upotrijebio model genetičkog stabla kako bi opisao raščlambu indoeuropskih jezika. Tako je prikazao da su na teritoriju gdje se on govorio nastala različita područja koja su se razlikovala i granala u velike, temeljne, skupine jezika, primjerice slavenski, keltski, germanski i sl. Ovi temeljni jezici su se nadalje granali u različite manje jezike, a oni su se granali u različite dijalekte i narječja. No, ovaj model značio je da su se jezici odvajali jedni od drugih i zatim ostajali izolirani od dodira s drugim jezicima što proturječi povijesnom iskustvu. Također, Schlecher nije uspio objasniti odnose među jezicima koji su bili jasni još od 19. stoljeća.¹²⁴

Johannes Schmidt razvoj i podjelu indoeuropskih jezika prikazao je kao niz isprepletenih krugova koji predstavljaju širenje inovacija poput valova i prikazuju sličnosti među pojedinim jezicima. Različite jezične promjene su se širile poput valova na određenom govornom području, a svaka promjena se mogla proširiti i na područje koje do tada nije njome bilo zahvaćeno. Ove promjene mogu se pratiti ucrtavanjem linija, odnosno izoglosa, na kartama kako bi se identificirala područja određene jezične forme. Schmidtov model valova može se primijeniti na indoeuropske jezike kako bi se na jednostavan način prikazala diferencijacija jezika.¹²⁵ No, ovaj model nije uzimao u obzir povijesnu perspektivu, ali je pružio sinkronijsku dimenziju u odnosima među indoeuropskim jezicima.¹²⁶

Nažalost, i u daljnjim naporima da se klasificiraju jezici koji evidentno imaju zajedničkih karakteristika uglavnom se nije uspio izbjeći dvodimenzionalni prikaz jezičnih skupina koji nije uzimao u obzir kompleksne povijesne procese iza pojedinih diferencijacija. No, ono što se uspjelo dokazati jest da su Indijci i Iranci bili lingvistički bliski prije nego što su se pojavili

¹²³ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 19.

¹²⁴ Isto, str. 22.

¹²⁵ Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987., str. 105.

¹²⁶ James P. Mallory, *Indoeuroljan: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 24.

zasebno kao narodi. Istraživanje Indoeurolpljana i govornih skupina nastavilo se i do danas te je postalo vrlo kompleksno područje istraživanja.

3.2. Jezične promjene i grananje

Jezići se mijenjaju, riječi postaju zastarjele i na njihovo mjesto dolaze nove, izmijenjene inačice riječi. Današnji oblici pisane i izgovorene riječi uvelike se razlikuju od svojih prvotnih oblika.¹²⁷ Razvoj jezika je vrlo dinamičan proces, a njegovo grananje uglavnom je produkt jezičnih promjena koje se događaju kao prirodna pojava. Jezične promjene mogu se odnositi na sve lingvističke elemente, a najjednostavnije za pratiti su one koje se tiču izgovora određenih glasova. Ovakve promjene zahvaćaju određene glasove unutar jezika te rezultiraju njegovom kompletnom transformacijom. Uzmimo za primjer promjenu glasa *p* u *b*, kao što smo vidjeli u primjeru grčke riječi *phrátēr* („član bratstva“) i engleske riječi *brother* („brat“).¹²⁸

Jezične promjene ne događaju se nasumično, nego teku u smjeru koje društvo samo nameće divljenjem i uvažavanjem određenih jezičnih elemenata. Jednom kada se odabere ciljani jezični oblik, struktura glasova mijenja se kako bi se govornici što više približili željenom rezultatu. Ono što je specifično za glasovne promjene je da se nesvjesno događaju po točno određenim pravilima koja su predvidljiva stoga otvaraju put za lakše rekonstruiranje prethodnih oblika.¹²⁹

Razvojem sociolingvistike i proučavanjem veza među jezičnim varijacijama i socijalnim razlikama, pruža se novi pogled na diferencijaciju jezika. Novi jezični elementi ne šire se simultano unutar populacije, nego su prihvaćeni od strane određene skupine ljudi i šire se na druge društvene skupine. Ovo se obično događa kod migracije određene skupine ljudi koja kroz ovaj proces postaje bilingvalna. Lingvisti razlikuju jezike dominantne društvene skupine, uglavnom osvajača, i niže, podređene skupine ljudi. Upravo govornici „nižeg“ jezika posuđuju jezične elemente iz „višeg“ jezika. Ako dominantni jezik preživi, on uglavnom sadrži vrlo malo posuđenica iz „nižeg“ jezika. Tako, primjerice, romanski jezici sadrže vrlo malo posuđenica iz jezika koji su se govorili na tom području prije rimskog osvajanja. Isto tako engleski jezik sadrži

¹²⁷ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011, str. 3.

¹²⁸ Benjamin W. Fortson., *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 5.

¹²⁹ David W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, New Jersey, 2007., str. 23.

vrlo malo posuđenica iz keltskih jezika Britanije. S druge strane, ako „niži“ jezik preživi, on sadrži tragove 'jezične borbe' s dominantnim jezikom koji se ocrtavaju u velikom broju posuđenica. Tipičan primjer toga je engleski jezik koji je podređen u odnosu na normanski, francuski i latinski jezik te sadrži velik broj posuđenica koje su sastavni dio njegova vokabulara.¹³⁰

No, ponekad jezik nije korišten samo kao sredstvo komunikacije, nego i sredstvo izoliranja i izbacivanja određene jezične zajednice. Naime, jezik je vrlo važan element nacionalne pripadnosti i kolektivne svijesti, a ponekad se jezične granice namjerno održavaju kako bi se pripadnici određenog naroda isključili iz kolektiva. Stoga društvena struktura i način socijalne organizacije imaju veliku ulogu u određivanju prostornog širenja jezika. Odnosi lingvističkih i društvenih čimbenika od velike su važnosti za proučavanje jezika jer ne postoje konkretni dokazi o jeziku koji se govorio u prapovijesno vrijeme, ali postoje dokazi o društvenoj organizaciji.¹³¹

Prilikom proučavanja indoeuropskih jezičnih skupina i dijalekata te vezama među njima, posebna pozornost se mora obratiti na fonološke, morfološke i leksičke fenomene, tzv. izoglose. Izoglose su glavni indikatori da su određeni dijalekti evoluirali zajedno unutar prajezika ili nakon njegova raspada. Određena jezična područja na koja se izoglose odnose pretpostavljaju inovacije koje su rezultat zajedničkog razvoja. Za svaku fonološku sličnost među jezicima, a koja se pojavila kao određena inovacija, postavlja se pitanje je li se ona javila samostalno i neovisno u dvama dijalektima kao rezultat naslijeđene glasovne promjene. U tom slučaju, ukoliko su se promjene dogodile neovisno jedna od druge, ne govorimo o izoglosama jer ne postoji zajednički razvoj. Na primjer, promjena glasa *o* u *a* ili stapanje *o* i *a* u različitim dijalektima određenog jezika, pa čak i spajanje *e*, *a* i *o* u *a*, kao što je to slučaj u indo-iranskim jezicima, može biti smatrana izoglosom samo ako ujedinjuje dva povezana dijalekta. Jednako tako, palatalizacija glasa *k* u *č* u različitim dijalektima uglavnom ne može biti smatrana izoglosom jer je vrlo česta pojava i javlja se nezavisno u nepovezanim dijalektima. Prilikom rekonstrukcije povijesnih veza među dijalektima i jezicima, pojava i podudaranje određenih glasovnih promjena nije definitivni indikator pojave izoglose koja bi spajala dva dijalekta ili jezika. No, ukoliko se uoči sličnost u promjenama među više jezika ili dijalekata, tada se uglavnom govori o izoglosama jer su

¹³⁰ Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987., str. 112.

¹³¹ Isto, str. 113.

vjerojatnosti da se više jezika ili dijalekata razvijalo neovisno jedni o drugima, a na isti način, prilično niske.¹³²

Glasovne promjene obuhvaćaju neke od najvažnijih promjena unutar jezika jer pružaju temelj daljnjim morfološkim promjenama. Sredinom 19. stoljeća znanstvenici su utvrdili da se glasovne promjene događaju prema određenim pravilima, a ne nasumično kao što se prije smatralo. Uočeno je kako određeni glasovi u sanskrtu odgovaraju glasovima u grčkom, gotskom i drugim indoeuropskim jezicima. Proučavanjem ovih podudarnosti utvrđeno je kako su glasovne promjene vođene točno određenim pravilima. Tako, primjerice, glas *o* u grčkom jeziku uvijek odgovara glasu *a* u sanskrtu (Prilog 6)¹³³, u latinskom jeziku glas 'p' odgovara glasu 'f' (Prilog 7)¹³⁴, a u engleskom jeziku glas 'k' izmijenio se u glas 'h' (Prilog 8).¹³⁵

U prilog ovoj teoriji ide i činjenica da su iznimke od navedenog pravila glasovnih promjena također provođene istim principom. Tako je primjerice grčki zvuk *o* u sanskrtu iznimno, dakle kada nije popraćen glasom *á*, uvijek popraćen dugim *ā*. Tako je utvrđeno da *o* na kraju sloga uvijek odgovara glasu *ā* u sanskrtu. Ova 'iznimka' od pravila uvijek se događa po točno određenim pravilima te uglavnom ne pokazuje dodatne devijacije. No, ipak se ponekad pronadu riječi koje ne bi odgovarale usvojenom jezičnom pravilu o promjeni sustava glasova. Ovakve primjere lingvisti pripisuju posuđivanju među jezicima koje je nerijetko teško diferencirati od glasovnih promjena unutar jezika.¹³⁶

Uzorci fonetske razlike između određenih jezika koji su dokazano povezani mogu biti objašnjeni kao niz generalizacija koje na vrlo jasan način ističu njihove odnose. Fenomen glasovnih promjena je jedan od najbolje opisanih unutar komparativne lingvistike, no još uvijek se ne zna sa sigurnošću zašto se takve promjene događaju.¹³⁷ One mogu biti odraz urođene ljudske potrebe za redom unutar govornog jezika. Ljudi uvode red u jezik kojim se služe

¹³² Tomas V. Gamkrelidze, Vjačeslav V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstructon and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 1995., str 325.-326.

¹³³ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 55.

¹³⁴ Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987., str. 100.

¹³⁵ Isto, str. 100.

¹³⁶ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 56.

¹³⁷ Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987., str. 100.

nesvjesno, a sam jezik definiran je određenim pravilima koja usmjeravaju stvaranje rečenica i odnos među glasovima.¹³⁸

Glasovne promjene su vrlo složene i dugotrajan proces, a njihovi uzroci mogu biti vanjski i unutarnji. Neki od unutarnjih razloga glasovnih promjena u jeziku su olakšavanje izgovaranja određenih glasova ili promjena naglaska. Među vanjskim čimbenicima su, prvenstveno, utjecaji ostalih jezika i dijalekata. Ponekad, kada govornici određenog jezika dolaze na novo područje, dolazi do stvaranja jezičnog supstrata, odnosno spajanja novog jezika s elementima jezika autohtonih govornika. Ovakve primjere nalazimo u indoarijskim jezicima gdje su se spojili indoeuropski i neindoeuropski elementi. Osim jezičnih supstrata, postoje i jezici koji su zamijenili autohtoni govorni jezik, a zatim i sami nestali s tog područja. Takav primjer je frankonijski jezik prema kojemu je današnja Francuska dobila naziv, iako se on uopće ne upotrebljava na tom području, nego na prostoru današnje Nizozemske. Često se događa da susjedni jezici posuđuju riječi jedni od drugih što znatno utječe na proces glasovnih promjena unutar jezika. Vanjski i unutarnji faktori isprepliću se i potiču neprestanu promjenu jezika, a utjecaji okolnih jezika najjači su pokretač glasovnih promjena.¹³⁹

Pravila glasovnih promjena su uglavnom ograničena na specifično područje na kojem žive svi govornici određenog jezika, ili pak samo dio govornika, što rezultira stvaranjem određenih dijalekata. Ovi zakoni vezani su i za određeni vremenski period stoga je moguće stvoriti kronologiju razvoja jezika po etapama. Često su glasovne promjene vezane za određeni glasovni kontekst. Tako se, primjerice, prijelaz iz glasa *t* u glas *s* u grčkom jeziku uvijek događa ispred glasa *i*, a nikada nakon *s*. Osim promjena u obliku određenih riječi, ponekad glasovne promjene mogu prouzročiti i promjenu značenja. Tijekom vremena dolazi i do mijenjanja gramatičkih oblika određenih riječi, poput glagola, ali i strukture same rečenice.¹⁴⁰

Uz glasovne promjene, analogija je drugi najsnažniji čimbenik jezičnih promjena. Analogija je promjena koja se temelji na drugim riječima ili jezičnim oblicima, a omogućava prilagođavanje određenih posuđenih jezičnih formi standardima novog jezika u kojemu se

¹³⁸ David W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, New Jersey, 2007., str. 24

¹³⁹ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 69.-71.

¹⁴⁰ Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987., str. 100.

koriste.¹⁴¹ Tako je primjerice sufiks –s ili –es koji u engleskom jeziku označava množinu u počecima bio ograničen samo na jednu imenicu u engleskom jeziku, *stān* > *stānas* („kamen“ > „kamenje“). Kao rezultat raznih glasovnih promjena javio se gubitak glasova koji su obilježavali množinu drugih imenica, a sufiks –s dodan je kako bi označavao množinu.¹⁴²

Pretpostavlja se kako su sličnosti među jezicima rezultat njihova zajedničkoga podrijetla, a jezici koji se smatraju srodnima su se u jednom trenutku u povijesti odvojili jedan od drugoga relativno nedavno. Generalno se smatra kako se glavna faza grananja indoeuropskih jezika dogodila prije otprilike 2000 godina te dovela do razvoja jezičnih skupina koje su se do danas dodatno dijelile. Stoga je do trenutka razdvajanja jezika postojao zajednički, homogeni jezik koji se govorio na određenom području, a razdvajanja su se događala kao rezultat migracija stanovništva. Kada se određeno stanovništvo razdvoji i izgubi međusobni kontakt, događa se lingvističko razdvajanje pod vanjskim i unutarnjim utjecajima. U počecima razdvojeni jezici su gotovo identični, no kako vrijeme prolazi određeni elementi jezika nestaju iz uporabe, a dodaju se novi elementi. Izgovor riječi i gramatičke konvencije se također s vremenom mijenjaju, a ponekad i samo značenje riječi.¹⁴³

3.3. Klasifikacija indoeuropskih jezika

Pretpostavke Williama Jonesa označile su početak ozbiljnog znanstvenog proučavanja indoeuropskih jezika. Jones je uspio klasificirati indo-iranski (sanskrt i iranski jezik), grčki, italiski (latinski i povezani jezici na Apeninskom poluotoku), keltski i germanske jezike što čini polovinu danas poznatih skupina indoeuropskih jezika. Nakon iznošenja Jonesove teze, trebalo je proći gotovo tri desetljeća za povratak komparativne indoeuropske lingvistike na znanstvenu scenu. Znanstvenici koji su pratili rad Williama Jonesa dodali su još četiri skupine – baltičku, slavensku¹⁴⁴, armensku i albansku. U 20. stoljeću ovom jezičnom stablu dodane su još dvije

¹⁴¹ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 82.

¹⁴² David W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, New Jersey, 2007., str. 26.

¹⁴³ Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987., str. 102.

¹⁴⁴ Pojedini autori, poput Benjamin W. Fortsona, govore o zajedničkoj Balto-slavenskoj jezičnoj skupini

skupine, anatolijski i toharski, a jezici poput frigijskog, tračkog i mesapskog, svi izumrli, zbog manjka pisanih nalaza nisu svrstani niti u jednu od navedenih skupina.¹⁴⁵

Dokazi i dokumentacija indoeuropskih jezika razlikuje se od jezika do jezika, a ovisi o tome jesu li određeni indoeuropski narodi poznavali pismo. Razvoj i usvajanje pisma uglavnom se događao prilikom kontakta s kulturama koje su pismo već poznavale. Tako su, primjerice, Hetiti integrirali mezopotamsko klinasto pismo, ili mikenski Grci koji su posudili i prilagodili kretske linear B pismo. S druge strane, najranija svjedočanstva o pojedinim jezicima dolaze tek iz kršćanskih izvora, a uglavnom se odnose na gotski, starocrkvenoslavenski i armenski jezik. U idealnim slučajevima starost jezika podudara se s njegovim prvim pisanim svjedočanstvima, no vrlo često su pisana svjedočanstva mnogo mlađa od samog jezika. Pojedini jezici su nam poznati tek od 19. ili 20. stoljeća, uglavnom zbog iznimno oskudnih dokaza ili nemogućnosti njihova dešifriranja.¹⁴⁶

Sudeći prema starosti pisanih dokaza pojedinih jezika, njihovo odvajanje i razvoj mogli bi se poredati kronološki na sljedeći način. Smatra se kako se anatolijski prvi odvojio od zajedničke praindoeuropske zajednice, a o tome nam svjedoče najraniji tekstovi iz perioda od 17. do 14./13. stoljeća prije Krista. Zatim su se diferencirali indoarijski jezici koji su posvjedočeni u Rig Vedi iz 13. stoljeća prije Krista, no njihovi se korijeni mogu pratiti do Kraljevstva Mitani u 16. do 14. stoljeća prije Krista. Iranski jezik posvjedočen je u Avesti koji se vežu sa Zaratustom, a pripadaju u 10. stoljeće prije Krista, iako se smatra da su svoj pisani oblik prvi put dobile u 13. stoljeću prije Krista. Slijedeći su se odvojili italjski jezici, a prvi natpisi vežu se za latinski jezik i datiraju iz 6. stoljeća prije Krista. Keltski jezici posvjedočeni su u 2. stoljeću prije Krista, dok su germanski poznati iz prijevoda Biblije iz 350. godine, no smatra se kako su se odvojili u 1. stoljeću. Armenski se formirao otprilike u 5. stoljeću, toharski u 6., slavenski jezici razvili su se u 9. stoljeću, baltički u 14., a albanski tek u 15. stoljeću.¹⁴⁷ Shematski prikaz podjele indoeuropskih jezika nalazi se u prilogu 9.

¹⁴⁵ Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 9.

¹⁴⁶ Michael Meier-Brügger, *Indo-European Linguistics*, Walter de Gruyter, Berlin/New York, 2003., str. 18.

¹⁴⁷ Isto, str. 18.-19.

Ako pogledamo ranu distribuciju indoeuropskih jezika u Europi (prilog 10), uočiti ćemo kako je gotovo cijela Europa govorila jednim od indoeuropskih jezika. Jedine iznimke su etruščanski jezik u Italiji, pretpostavljeni prajezik današnjeg baskijskog na sjeveru Španjolske i iberski na istoku poluotoka. Jezična homogenost na ovako velikom teritoriju može se objasniti činjenicom da su jezici, koji su bili autohtoni na osvojenim područjima, bivali „indoeuropeizirani“ kroz intenzivne kontakte. No, unatoč brojnim kulturama koje se povezuju s pojedinim indoeuropskim zajednicama u Europi, ne postoji jedna koja bi obuhvaćala sve njih zajedno. Pojedini lingvisti stoga smatraju kako korijene treba tražiti mnogo ranije, u 6. ili čak 9. tisućljeću prije Krista. Tako bi širenje poljoprivrede iz Anatolije u Grčku dovelo do stvaranja proto-grčkog jezika, a širenje iz Grčke u Podunavlje do stvaranja proto-ilirskog te, možda, proto-tračkog i proto-dačkog na istoku. Nadalje, širenjem sjevernije, prema području linearno-trakaste keramike, a kasnije i prema zapadnoj Europi, došlo bi do stvaranja proto-keltskog i proto-germanskog, a na području Ukrajine, odnosno tripolske kulture, do stvaranja proto-slavenskog. Širenje prema Skandinaviji također je povezano s proto-germanskim jezicima ili proto-baltskim, dok bi migracija prema Apeninskom poluotoku dovela do stvaranja proto-italskog.¹⁴⁸

Pojedini jezici unutar indoeuropske skupine su bliže povezani i dijele određene fonološke ili leksičke sličnosti. Uzrok tome je geografska blizina ili zajednička faza u razvoju jezika, tj. zajednički prajezik. Tako se pretpostavlja kako su grčki, armenski i frigijski vjerojatno potekli iz zajedničkog geografskog prostora, a utvrđene su i veze između keltskih i istočnih indoeuropskih jezika, poput grčkog, indo-iranskog, frigijskog i slavenskog. Potvrđene su veze među neindoeuropskim uralskim jezicima (ugro-finski) i indoeuropskih jezičnih skupina koje se ocrtavaju u velikom broju posuđenica.¹⁴⁹

Još u počecima razvoja komparativne metode proučavanja indoeuropskih jezika, lingvisti su uočili da se indoeuropski jezici mogu, prema određenim obilježjima, podijeliti u dvije velike skupine. Temelj za ovo razlikovanje je kontrast između suglasnika *s* u jednoj skupini i *ch*, *h* ili *k* u drugoj. Ova distinkcija uočava se najbolje prema nazivima za brojeve, poput broja deset (prilog 11) ili sto.

¹⁴⁸ Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987., str. 151.-160.

¹⁴⁹ Michael Meier-Brügger, *Indo-European Linguistics*, Walter de Gruyter, Berlin/New York, 2003., str. 39.-40.

Ova podjela se naziva *satem-centum* podijela prema riječi „sto“. Istočni jezici nazvani su *satem* prema staroiranskom obliku za riječ „sto“, a zapadni jezici nazvani su *centum* prema istoimenoj latinskoj riječi. Nakon iznošenja ove teorije, lingvisti su smatrali kako se praindoeuropski jezik podijelio na dvije skupine - u istočnoj se dogodila jezična promjena koja ju je razlikovala od zapadne. No, nakon otkrića toharskog jezika, koji pripada *centum* jezicima, te otkrića kako je hetitski jezik također *centum*, nije bilo više moguće ovu distinkciju temeljiti samo na geografskoj podijeli istok-zapad.¹⁵⁰

Prema Schmidtovom modelu valova, izvorni *centum* oblik ostaje netaknut na periferijama indoeuropskih jezika, odnosno u jezicima poput toharskog, gemranskog i keltskog, dok se u središnjem području događa promjena. No, hetitski jezik, jedan od najranijih zabilježenih indoeuropskih jezika, pripada *centum* skupini jezika, a smješten je bliže središnjem zajedničkom teritoriju od, primjerice, indo-iranskih jezika. Stoga se *centum-satem* promjena morala dogoditi u nekom kasnijem periodu.¹⁵¹

3.3.1. *Satem* jezici

Balto-slavenski jezici

Pojedini lingvisti smatraju kako su baltski i slavenski jezik u jednom periodu bili spojeni i činili zajedničku skupinu. Zato ih i danas klasificiraju kao balto-slavenske jezike. Drugi pak tvrde kako su Balti i Slaveni dvije zasebne jezične skupine koje su se razvijale svojim tijekom i utjecale jedna na drugu. Slaveni su se počeli širiti na teritorij na kojemu su živjeli govornici baltskih jezika, a nakon 500. godine slavenska plemena migrirala su prema jugu te naselila Balkan i središnju Europu, dok su pojedina plemena slijedila Dunav i dospjela preko Urala.¹⁵²

Baltski jezici su u prošlosti obuhvaćali mnogo veći teritorij od sjeveroistočne baltičke regije na koju su danas svedeni.¹⁵³ Baltijski jezici dijele se u dvije skupine, zapadnu koja

¹⁵⁰ Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 59.

¹⁵¹ Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987., str. 108.

¹⁵² James P. Mallory., Douglas Q. Adams., *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York, 2006., str. 25.

¹⁵³ Isto, 23.

obuhvaća staropruski i istočnu koja se odnosi na latvijski i litavski jezik.¹⁵⁴ Glavni baltijski jezik, staropruski, izumro je u 17. stoljeću, dok su jedini preživjeli jezici do danas litavski i latvijski. Najstariji baltijski tekstovi javljaju se tek u 16. stoljeću, a pisani su na staropruskom i litavskom. Ovi tekstovi su uglavnom religijskog karaktera, a zbog svojeg izrazito arhaičnog karaktera pokazuju velike sličnosti sa starijim latinskim i sanskrtom što se uočava u primjeru izreke „Bog je dao zube, Bog će dati kruh“ (prilog 12).¹⁵⁵

Za razliku od staropruskog jezika, litavski i latvijski jezici su posvjedočeni u brojnim djelima uglavnom religijske književnosti.¹⁵⁶ Litavski jezik poznat je od 16. stoljeća i pokazuje vrlo arhaične značajke stoga je bitan za proučavanje indoeuropskih jezika. Latvijski jezik nalikuje litavskom, ali je u manjoj mjeri arhaičan, dok se staropruski uvelike razlikuje od oba jezika. Upravo iz toga razloga važan je za proučavanje razvoja baltskih jezika, no otegotna okolnost za lingviste je nedostatak pisanih svjedočanstava. Jedino čime se lingvisti danas koriste je popis od oko 1400 riječi, tri katekizma i *Enchiridion* Martina Luthera.¹⁵⁷

Najstariji slavenski jezik je starocrkvenoslavenski jezik ili staroslavenski, koji datira iz 9. stoljeća, iz vremena kada su slavenski jezici još uvijek činili homogenu skupinu. Najraniji zapisi odnose se na kršćansku književnost, točnije djela apostola Ćirila i Metoda koji su oko 865. godine prilagodili grčki alfabet fonetskom sustavu staroslavenskog i stvorili glagoljicu.¹⁵⁸

Slavenski jezici se mogu podijeliti na istočnu, zapadnu i južnu skupinu. Južnoslavenski jezici obuhvaćaju bugarski, makedonski, srpski, hrvatski i slovenski, a najraniji zapisi na ovim jezicima datiraju iz perioda između 1000. i 1100. godine. Zapadnoslavenska skupina se odnosi na poljski, češki i slovački, a ovi jezici su bili odsječeni od ostatka slavenskih jezika zbog širenja Mađara u središnju Europu. Istočnoslavenskoj skupini pripada ruski, koji se dodatno može podijeliti na velikoruski, odnosno sam ruski, ukrajinski ili maloruski i bjeloruski na zapadu.

¹⁵⁴ Tomas V. Gamkrelidze, Vjačeslav V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstructon and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 1995., str. 66.

¹⁵⁵ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 105.

¹⁵⁶ James P. Mallory, Douglas Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York, 2006., str. 24.

¹⁵⁷ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 23.

¹⁵⁸ Isto, str. 22.

Među najstarijim pisanim svjedočanstvima na istočnoslavenskom ubraja se natpis na drvenoj ploči koji datira iz 11. stoljeća, a pronađen je kod grada Novgoroda.¹⁵⁹

Armenski jezik

Kao kod većine indoeuropskih jezika, i u armenskom je širenje kršćanstva dovelo do opismenjavanja i pojave pisanih izvora. Prijevod grčke Biblije na armenski datira u 4. stoljeće, a smatra se najranijim pisanim izvorom na ovome jeziku. Nakon 5. stoljeća dolazi do povećanja armenske književnosti.¹⁶⁰

Najstarija verzija armenskog naziva se klasični armenski jezik, a poznata je od 5. stoljeća, zahvaljujući kršćanskim zapisima poput prijevoda Biblije, ali i djela historiografa Mojsija iz Korene koji je pisao o povijesti Armenije. Oba izvora sadrže fragmente iz stariji tekstova koji datiraju iz perioda proto-armenske kulture. Postoje dvije glavne skupine armenskih dijalekata, istočna i zapadna. Velik broj armenskog vokabulara posuđen je iz iranskog jezika, a sadrži i velik broj sličnosti s grčkim.¹⁶¹

Indo-iranski jezici

Dokazi o najstarijim indo-iranskim jezicima pronađeni su na Bliskom istoku, u drevnom kraljevstvu Mitani, a datiraju iz 15. stoljeća prije Krista. Smatra se, na temelju imena božanstava koja odgovaraju indijskima, kako jezik korišten u Mitanskom kraljevstvu nije bio iranski, nego indo-arijski.¹⁶² Indijski i iranski jezici vrlo su bliski, a smatra se kako su bili kulturološki i lingvistički povezani u ranim stadijima razvoja.¹⁶³

Indo-iranska grana sastoji se od dvije podskupine, indijskih i iranskih jezika koje su međusobno povezane, a pojedini od ovih jezika i danas se govore na području Indije i Irana, ali i velikog područja Azije od Crnog mora do zapadne Kine. Smatra se drugom najstarijom jezičnom

¹⁵⁹ James P. Mallory, Douglas Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York, 2006., str. 25.

¹⁶⁰ Isto, str. 31.

¹⁶¹ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 20.

¹⁶² Isto, str. 29.

¹⁶³ Michael Meier-Brügger, *Indo-European Linguistics*, Walter de Gruyter, Berlin/New York, 2003., str. 20.

skupinom među indoeuropskim jezicima, a najraniji pisani izvori datiraju iz 14. stoljeća prije Krista.¹⁶⁴

Indoarijski je prvi put posvjedočen u drugim, neindoeuropskim kulturama, a uočava se u posuđenicama u hurijskom Kraljevstvu Mitani.¹⁶⁵ Dugo vremena su se kao najraniji zapisi s područja Indije smatrali dokumenti koji dolaze iz 3. stoljeća prije Krista i povezani su s legendarnim vladarom Ashoka. Jezik na ovim dokumentima klasificira se kao srednjoarijski.¹⁶⁶

Najstariji indoarijski jezik je sanskrit, a u svom izvornom obliku javlja se u Vedama, starim hinduskim religijskim tekstovima. Među Vedama ističe je *Rg-Veda* koja sadrži više od 1000 himni, a čiji jezik je vrlo arhaičan. Smatra se kako su Vede potekle iz dijela Indije koji se naziva Punjab, odakle su kasnije Indo-arijci proširili svoj jezik prema jugu gdje su živjeli Dravidi.¹⁶⁷ Isprva su se Vede prenosile isključivo usmeno, a smatra se kako su pisani oblik dobile oko 1300. godine prije Krista.¹⁶⁸

U stihovima *Rg-Vede* (prilog 13) uočavaju se sličnosti s drugim indoeuropskim jezicima. Primjerice riječ *nu* ista je kao grčka, staroirska, litavska i staroengleska riječ *nu*, odnosno „sada“. Nadalje, Indrina junačka djela, odnosno *viryani*, u prijevodu „muževni pothvati“, odgovaraju korijenu riječi *vir-* koji se nalazi u latinskom jeziku (*vir*), staroirskome (*fer*), litavskome (*vyras*) i staroengleskome (*wer*). Još jedna sličnost uočava se u riječima *pra vocam*, odnosno „objaviti“, što odgovara latinskom *pro-* („pred“, „dalje“) i *voco-* („zvati“).¹⁶⁹

Dva poznata staroiranska jezika su avestanski, koji se koristio u sjeveroistočnim dijelovima Perzije, i staroperzijski, kojim se govorilo u jugozapadnim dijelovima Perzije. Avestanski jezik dobio je naziv prema zapisanim učenjima Zaratustre, Avestama, koja datiraju iz perioda između 1000. i 800. godine prije Krista. Staroperzijski jezik posvjedočen je na glinenim pločicama pisanim klinastim pismom, a za koje se pretpostavlja da su pripadale samom kralju

¹⁶⁴ Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 202.

¹⁶⁵ Michael Meier-Brügger, *Indo-European Linguistics*, Walter de Gruyter, Berlin/New York, 2003., str. 20.

¹⁶⁶ Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987., str. 178.

¹⁶⁷ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011, str. 17.

¹⁶⁸ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 45.-46.

¹⁶⁹ Isto, str. 46.

Dariju.¹⁷⁰ Avestanski i staroperzijski razvili su dva različita pisma. Avestansko pismo piše se s desna na lijevo na alfabetu koji nalikuje tzv. Pahlavi alfabetu iz 4. stoljeća, dok se staroperzijski pisao klinastim pismom koje se razvilo oko 530. godine prije Krista.¹⁷¹ Staroperzijski jezik predstavlja zapadnoiranski dijalekt, a poznat je iz klinastih dokumenata iz perioda dinastije Ahemenida, između 4. i 6. stoljeća prije Krista. Medijski jezik također je pronađen u asirskim, grčkim i staroperzijskim natpisima.¹⁷²

Anatolski jezici

Anatolski jezici su najstariji zabilježeni indoeuropski jezici. Prvi pisani dokumenti koji nam svjedoče o postojanju anatolskih jezika su glinene pločice pronađene u Tel el-Amarni u Egiptu, pisane mezopotamskim klinastim pismom, a sadržavale su hetitski jezik, danas najpoznatiji među anatolskim jezicima. Kasnijim iskapanjem u hetitskom glavnom gradu Hatuši otkriveno je oko 30 000 glinenih pločica iz 2. tisućljeća prije Krista.¹⁷³

Hetitski jezik je bio glavni administrativni jezik u Hetitskom Carstvu u središnjoj Anatoliji. Sami Hetiti svoj jezik nazivali su *nešili* prema gradu Kanišu. Dokumentacija na hetitskom jeziku je vrlo opširna i sadrži različite tekstove, od ljetopisa, ugovora, pisama, medicinskih zapisa, rituala, mitova i brojnih drugih.¹⁷⁴ Osim na hetitskom, postoje zapisi koji svjedoče o ostalim anatolskim jezicima poput palajskog i luvijskog, također pisani klinastim pismom u 2. tisućljeću prije Krista. Palajski jezik sadrži vrlo arhaične elemente, a govorio se sjeveroistočno od hetitske Hatuše. Među luvijske jezike uvrštavaju se klinasti luvijski, hijeroglifski luvijski, likijski, karijski, pisidijski i sideski. Klinasti luvijski zabilježen je na 200-ak glinenih pločica iz hetitskog arhiva, a vjerojatno se govorio na području južnije od Hetita. Hijeroglifski luvijski bio je korišten između 1500. i 800. godine prije Krista, a koristio se na području jugoistočne Turske i Sirije. Postoji oko 150 zapisa na likijskom jeziku koji datiraju iz perioda između 5. i 4. stoljeća prije Krista, a pisani su alfabetu koji nalikuje grčkome. Likijski je bio ograničen na područje Likije na južnoj obali današnje Turske. Karijski jezik govorio se u

¹⁷⁰ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 18.-19.

¹⁷¹ Michael Meier-Brügger, *Indo-European Linguistics*, Walter de Gruyter, Berlin/New York, 2003., str. 21.

¹⁷² Tomas V. Gamkrelidze, Vjačeslav V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstructon and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 1995., str. 68.

¹⁷³ Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 170.

¹⁷⁴ Mate Kapović, *The Indo-European Languages*, Routledge, London/New York, 2017., str. 172.

Kariji koja se nalazila sjeverozapadno od Likije, a poznato je oko 200 natpisa iz 3. stoljeća prije Krsta koji su pisani vlastitim alfabetom. Psidijski jezik također je pisan alfabetom, a natpisi koji svjedoče o njemu datiraju iz 4. stoljeća prije Krista. Osim palajskog i luvijskog, još jedan anatolski jezik je lidijski koji se govorio u središnjoj zapadnoj Anatoliji. Posvjedočen je na 100-ak kamenih natpisa pisanih na vlastitom alfabetu koji je nalikovao grčkome, a koji datiraju iz perioda između 4. i 5. stoljeća prije Krista.¹⁷⁵

Lingviste iznenađuje činjenica da se anatolski jezici uvelike razlikuju od rekonstruiranog praindoeuropskog jezika. Anatolski jezici zadržali su velik broj arhaizama, no izgubili su vrlo važne jezične elemente poput određenih glagolskih vremena i oblika. Također, pojedini gramatički elementi imaju drukčije funkcije nego u ostalim indoeuropskim jezicima što dovodi do zaključka da su se anatolski jezici odvojili od praindoeuropskog u periodu kada se jezične strukture koje nedostaju u anatolskom nisu još do kraja razvile u praindoeuropskom jeziku. Pošto se anatolski odvojio od praindoeuropskog u periodu kada se praindoeuropski još razvijao i rastao kao homogena jezična zajednica, pojedini lingvisti su čak iznijeli teoriju kako su anatolski i praindoeuropski zapravo „sestrinski“ jezici koji su se razvili iz zajedničkog indo-hetitskog.¹⁷⁶ S druge strane, pojedini lingvisti smatraju kako se anatolijski znatno izmijenio u usporedbi s praindoeuropskim jer je bio pod utjecajem domorodačkih, neindoeuropskih jezika čiju su kulturu u velikoj mjeri asimilirali.¹⁷⁷

Albanski jezik

Albanski jezik poznat je od 15. stoljeća, a sadrži mnogo dijalekata koji se mogu podijeliti u dvije skupine – gegijski na sjeveru i toskijski na jugu. Suvremeni albanski jezik utemeljen je na toskijskom dijalektu, a prošao je kroz brojne promjene pod utjecajem grčkog, latinskog, slavenskog i turskog jezika. Pojedini lingvisti smatraju kako je albanski također pripadao ilirskoj skupini jezika, no ovo je vrlo teško utvrditi zbog slabog poznavanja ilirskog jezika.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 21.-22.

¹⁷⁶ Benjamin W. Fortson, *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 171.-172.

¹⁷⁷ James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 33.

¹⁷⁸ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 25.

3.3.2. Centum jezici

Keltski jezici

Keltski jezici su jezična skupina koja je doživjela najdrastičnije smanjivanje teritorija. U prvim stoljećima prije Krista, keltski jezici govorili su se diljem Europe, od Irske, preko Britanije, Francuske, do Španjolske i na istoku do središnje Europe. Keltska plemena pustošila su na Balkanu, opljačkala Delfe, a pojedini su se naselili u Anatoliji. Širenjem Rimskog Carstva prema sjeveru i zapadu te kasnijom migracijom germanskih plemena prema jugu, keltski jezici su bili prisiljeni povući se, a pojedini su i nestali.¹⁷⁹

Keltski jezici dijele se na dvije skupine, kontinentalnu i otočnu. Kontinentalna je zabilježena u prvim stoljećima prije Krista, a većina svjedočanstava pisana je galskim, koji se govorio u južnoj Francuskoj, lepontskim, s alpskog područja sjeverno od Milana te hispanoitalskim (keltiberski), koji se veže za sjeverni i sjeveroistočni dio Iberskog poluotoka gdje su Kelti živjeli sve do dolaska Rimljana. Ostale skupine kontinentalnih Kelta živjele su u središnjoj Europi – južnoj i zapadnoj Njemačkoj, alpskim regijama, Panoniji, i Italiji.¹⁸⁰

U otočne keltske jezike ubrajamo one u Velikoj Britaniji, Irskoj i u Bretanji. Najranija pisana svjedočanstva na ovim jezicima dolaze iz 6. stoljeća prije Krista, no većina ih datira u period nakon pripojenja Britanije Rimskom Carstvu. U 4. stoljeću Irci su razvili pismo *ogham*, koje je služilo za ispisivanje nadgrobnih spomenika. U ovom periodu došlo je do širenja gelskog jezika, koji se do tada govorio samo u Irskoj, u Škotsku i na otok Man. Britski jezici u južnoj Britaniji razvili su se u velški, kornički i bretonski.¹⁸¹

Italiski jezici

Najpoznatiji među indoeuropskim jezicima na Apeninskom poluotoku je latinski iz kojega su kasnije nastali romanski jezici, poput francuskoga, talijanskoga, rumunjskoga i španjolskoga, no postojali su i drugi indoeuropski jezici. Tako se, u vrijeme kada je latinski bio ograničen na područje Rima, na sjeveru spominje faliskijski, u istočnoj Siciliji govorio se

¹⁷⁹ James P. Mallory, Douglas Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York, 2006., str. 15.

¹⁸⁰ Tomas V. Gamkrelidze, Vjačeslav V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstructon and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 1995., str. 65.

¹⁸¹ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 121.-123.

sikulski, a u središnjoj Italiji protezala se skupina oskičko-umbrijskih jezika, dok je u južnoj Italiji glavni jezik bio mesapski kojeg pojedini arheolozi vežu s ilirskim. Sjevernije od mesapskog govorilo se picenskim ili istočnoitalskim. Natpisi na picenskom datiraju iz 7. stoljeća prije Krista i svrstavaju se među najranija pisana svjedočanstva u Italiji. Na sjeveroistoku, u pokrajini Veneto, postojao je venetski jezik željeznodobne kulture Este.¹⁸²

Latinski jezik prvotno se govorio u pokrajini Lacij, a bio je vezan za grad Rim. Latinska književnost započinje oko 3. stoljeća prije Krista, a pojedini natpisi datiraju čak iz 5. stoljeća prije Krista. Latinski je, zahvaljujući vrlo brzom i uspješnom ekspanzijom Rima, postao zajednički jezik velikom broju različitih zemalja koje su činile Rimsko Carstvo, a zajedno s faliskičkim, koji se govorio na prostoru sjeverno od grada Rima, čini latino-faliskičku jezičnu skupinu. Oskičko-umbrijska skupina obuhvaća umbrijski jezik, koji se govorio u Umbriji, istočno od Toskane, i oskički, jezik Samničana. Umbrijski jezik posvjedočen je na nekoliko brončanih ploča, tzv. „Tabulae Iguvinae“, koje sadrže liturgijske upute za lokalno bogoštovlje, a datiraju iz perioda između 4. i sredine 1. stoljeća prije Krista. Oskički jezik bio je značajniji nego umbrijski, a njime su se služili Samničani na prostoru središnje i južne Italije. Zapisi na ovom jeziku datiraju otprilike iz istog perioda kao i oni na umbrijskome, a pisani su na grčkom alfabetu i latinici. Umbrijsko-oskička skupina, zajedno sa sabinjanskim, jezikom naroda Ekv i Marsa te jezikom Volščana, o kojima se vrlo malo zna, čine zajedničku sabelijsku skupinu jezika.¹⁸³

Osim indoeuropskih jezika koji pripadaju italskoj skupini, na prostoru Apeninskog poluotoka pričalo se i drugim indoeuropskim, ali i neindoeuropskim jezicima. Tako se na jugu Italije i na Siciliji, u grčkim kolonijama, govorilo grčkim jezikom, a na sjeveru keltskim jezikom. Neindoeuropski jezici Apeninskog poluotoka su etruščanski i punski. U periodu od 650. do 450. godine prije Krista postojala je određena veza između Etruščana, latino-faliskičkih govornika i govornika sabelijskih jezika koje se najbolje očitavaju u alfabetu, brojevima, osobnim imenima i religijskim običajima. Punski jezik je inačica feničkog jezika, a koristio se u Kartagi, velikom protivniku Rima.¹⁸⁴

¹⁸² James P. Mallory, *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 114.-117.

¹⁸³ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 26.

¹⁸⁴ Michael Meier-Brügger, *Indo-European Linguistics*, Walter de Gruyter, Berlin/New York, 2003., str. 31.

Germanski jezici

Germanski se jezici mogu podijeliti u tri skupine. Najveća je zapadnogermanska skupina koja obuhvaća engleski, njemački i nizozemski sa afrikaansom. Druga skupina je sjeverna koja obuhvaća danski, švedski, norveški i islandski, a treća, istočnogermanska, skupina koja je bila predstavljena gotskim je u međuvremenu izumrla. Upravo su na istočnogermanskom gotskom jeziku pisani najstariji očuvani tekstovi.¹⁸⁵

Istočnogermanski jezici govorili su se na području sve do Balkana i Krima. Od svih jezika koje je ova skupina obuhvaćala, poznat nam je samo gotski koji je posvjedočen u raznim tekstovima, poput prijevoda Biblije biskupa Wulfila koji je djelovao među Vizigotima. Najznačajniji natpis na gotskom jeziku je „Codex Argenteus“ iz 5. stoljeća, napisan u sjevernoj Italiji, koja je tada pripadala Ostrogotima. Sudeći prema pisanim svjedočanstvima koja su opstala, gotski jezik sadrži mnogo više arhaizama od ostalih germanskih jezika. Najmlađi dokument pisan na gotskom datira iz 16. stoljeća, a pronađen je na Krimskom poluotoku.¹⁸⁶

Sjevernogermanska skupina obuhvaća skandinavske jezike, a najstarija svjedočanstva dolaze iz runskih natpisa iz 2. stoljeća. Sjevernogermanski jezici su stariji od istočnogermanskih, odnosno gotskog, no poznavanje ovih jezika vrlo je oskudno zbog fragmentiranih dokaza. Ovi jezici mogu se podijeliti u dvije skupine, zapadnonordijsku, koja obuhvaća Norvešku i Island, te istočnonordijsku, koja se odnosi na Švedsku i Dansku. Termin 'staronordijski' odnosi se na sjevernogermanske jezike do 1500. godine, uglavnom na jezik Norveške i Islanda. Naime, upravo je književnost Islanda do 1150. godine najbogatija i najbolje očuvana, stoga je 'staronordijski' često koristi kao sinonim za staroislandski. Island je bio koloniziran između 870. i 930. godine od strane doseljenika iz Norveške, a iz ovog perioda poznate su ode u čast božanstava i heroja.¹⁸⁷

Preostali germanski jezici, engleski, frizijski, nizozemski i njemački, svrstani su u skupinu zapadnogermanskih jezika. Angli i Sasi prešli su na područje Engleske, a njihov jezik – staroengleski, poznat je kao odvojeni jezik od otprilike 700. godine. Najstariji frizijski datira iz 10. stoljeća, a najviše sličnosti dijeli s engleskim jezikom zbog osnivanja Anglo-frizijske zajednice na sjeverozapadu Njemačke koja se dogodila prije anglo-saksonske seobe u Britaniju.

¹⁸⁵ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 108.

¹⁸⁶ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 2011, str. 28.

¹⁸⁷ Isto, str. 29.

Njemački jezik sadrži elemente starosaksonskog, starofrankonijskog i starovisokonjemačkog. Starosaksonski poznat je od 9. stoljeća, kao i visokostaronjemački koji obuhvaća brojne dijalekte koji su prošli kroz jednake glasovne promjene. Termin 'visoki' odnosi se na planinsku regiju u južnoj Njemačkoj. Starosaksonski nije bio obuhvaćen ovom glasovnom promjenom, dok je frankonijski samo djelomično – stoga razlikujemo 'visoki' i 'niski' frankonijski. Frankonijski jezik širio se prema zapadu do Seine. Iako su Francuzi dobili naziv prema frankonijskom jeziku, on je bio zamijenjen romanskim francuskim koji je postao govornim jezikom ovoga područja. U Nizozemskoj se koristio 'niskofrankonijski' među Frizijcima i Sasima. Na ovom području 'niskofrankonijski' se dijeli na zapadni i istočni, na kojemu se temelji današnji nizozemski jezik.

188

Grčki jezik

Za razliku od većine indoeuropskih jezika u Europi, grčki je vrlo rano posvjedočen u pisanim izvorima, a sadržava i velik broj arhaičnih izraza koji su vrlo vrijedni u proučavanju ranih indoeuropskih jezika.¹⁸⁹ Najraniji zapisi datiraju u kasno brončano doba na glinenim pločicama pronađenim u Knosu na Kreti te u Miken i Pilu. Većina tih pločica su ekonomski zapisi u mikenskoj i kasnoj minojskoj civilizaciji, pisana linear B pismom. Ove pločice potječu otprilike iz 13. stoljeća prije Krista, a pisane su primitivnom verzijom grčkoga, nazvanom mikenskim. Nakon razaranja mikenske civilizacije početkom 12. stoljeća prije Krista, pisana svjedočanstva o grčkom jeziku nestaju sve do razdoblja između 825. i 750. godine prije Krista kada je uveden alfabet.¹⁹⁰ Od tada pa nadalje postoje brojna pisana svjedočanstva, a među prvima su veliki epovi Homera, koji su rezultat stoljetne usmene predaje. Tradicija ovih epova vuče korijene daleko u prošlost, a pojedini jezični elementi koji su korišteni su lingvistički vrlo stari i mogu se izvesti iz starijih dijalekata, poput eolskog, ali i mikenskog.¹⁹¹

Grčki jezik sadrži mnoštvo dijalekata, jonsko-atički, jezik Homera i Herodota, atički, koji se govorio u Atici i Ateni, klasični grčki dijalekt, kojim su se služili slavni tragičari,

¹⁸⁸ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 29.

¹⁸⁹ James P. Mallory, Douglas Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York, 2006., str. 27.

¹⁹⁰ James P. Mallory, *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 84.-85.

¹⁹¹ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 24.

komediografi i filozofi antičke Grčke. Zatim, eolski, kojim se govorilo u Tesaliji, Boeciji i na Lezbosu, arkadsko-ciparski, o kojemu nam svjedoče natpisi iz perioda od 6. do 1. stoljeća prije Krista pronađeni u Arkadiji i Cipru, a pisani su na slogovnom pismu sličnome mikenskom. Zapadnogrički uključuje i dorski dijalekt, kojim se pričalo u Sparti, na sjeverozapadu Grčke i na otocima poput Krete i Roda. Već spomenuti mikenski dijalekt znatno je stariji od ostalih, a posvjedočen je već u periodu između 14. i 12. stoljeća prije Krista.¹⁹²

Toharski jezik

Smatra se kako se toharski jezik govorio u istočnom dijelu današnjeg Turkeстана u periodu od 2. tisućljeća prije Krista, a postojale su dvije inačice toharskog jezika, toharski A, koji se govorio na sjeveroistoku, i toharski B na sjeverozapadu. Najranija svjedočanstva datiraju iz 6. stoljeća u obliku rukopisa na indijskom pismu koji se odnose uglavnom na budističke tekstove prevedene sa sanskrta. Ovi tekstovi uključuju i poeziju, religijski i znanstveni materijal, a većina ih je bilingvalna..¹⁹³

Ove dvije varijante toharskog uvelike su se razlikovale stoga možemo govoriti o dva zasebna jezika. Toharski jezik otkriven je tek 1900. u kineskoj provinciji Xinjiang, a proučavanje toharskog jezika nije bilo ekstenzivno zbog relativno malog broja pisanih svjedočanstava, stoga ovi jezici još uvijek nisu u potpunosti rekonstruirani.¹⁹⁴

3.3.3. „Nesvrstani“ jezici

Širenje pismenosti dovelo je do značajnog povećanja pisanih izvora, no nisu svi jezici jednako zastupljeni u količini zapsanog materijala. Ponekad su grčki autori u svojim zapisima uključivali strane riječi koje lingvisti nisu mogli svrstati niti u jednu poznatu skupinu indoeuropskih jezika. Ova svjedočanstva uzimaju se kao dokazi o indoeuropskim jezicima koji su vrlo malo zabilježeni u povijesnim izvorima, a nalazili su se uglavnom na periferijama visoko razvijenih pismenih društava.¹⁹⁵

¹⁹² Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 24.

¹⁹³ Michael Meier-Brügger, *Indo-European Linguistics*, Walter de Gruyter, Berlin/New York, 2003., str. 23.

¹⁹⁴ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 19.

¹⁹⁵ James P. Mallory, Douglas Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York, 2006., str. 36.

Lingvisti su ovu kategoriju nazvali „minorni“ ili „nesvrstani“ jezici, a u nju su svrstali jezike čiji su pisani nalazi vrlo oskudni ili kompleksni za dešifrirati, stoga ih je teško rekonstruirati. Ovi jezici nisu detaljno proučavani u indoeuropskom kontekstu jer ne postoji lingvistički dokaz i smjernice koje bi ih klasificirale u bilo koju od navedenih skupina u indoeuropskoj jezičnoj obitelji. Među „nesvrstane“ jezike ubrajaju se frigijski, ilirski, luzitanski, makedonski, trački, dački, mesapski, retski, venetski i sjevernopicenski.

Frigijskim jezikom govorili su Frigijci na području središnje Turske. Frigijci su povijesno vrlo poznat narod, prvenstveno zbog legendarnog kralja Mide koji je postao dijelom i grčkih mitova. Frigijski jezik poznat je s 200-ak natpisa na starofrigijskom koji datiraju iz perioda između 8. i 4. stoljeća prije Krista, i 200-ak natpisa na novofrigijskom iz 2. i 3. stoljeća prije Krista. Frigijski natpisi pisani su na grčkom alfabetu, no velik dio ovih svjedočanstava je još uvijek nerazjašnjen. Ono što su lingvisti uspjeli ustanoviti je da frigijski ne pripada anatolskim jezicima, iako se nalaze na zajedničkom teritoriju.¹⁹⁶

Ilirski jezici obuhvaćaju jug Jadrana, dio Hrvatske i Bosne te Albanije. Ostaci ovoga jezika vezani su isključivo za osobna imena i imena mjesta. Kako su se ilirski jezici govorili najviše na području današnje Albanije, postoji pretpostavka da su oni preteča albanskog jezika, ali dokazi o ovim jezicima su toliko oskudni da je to nemoguće dokazati.¹⁹⁷

Iako se na području sjevernog i središnjeg Iberskog poluotoka govorio keltski, postojao je još jedan jezik koji je posvjedočen na natpisima pronađenim u Portugalu i zapadnoj Španjolskoj. Ovi natpisi datiraju iz 7. stoljeća prije Krista, a jezik kojim su pisani nazvan je luzitanski. Osim ovoga, ne postoje nikakva dodatna pisana svjedočanstva koja bi omogućila detaljnije proučavanje stoga lingvisti jedino mogu utvrditi da je pripadao indoeuropskim jezicima, ali nije bio keltski.¹⁹⁸

Dački jezik govorio se na području današnje Rumunjske, a njegovi ostaci dolaze primarno iz osobnih imena i toponima te iz nekoliko glosa zabilježenih na grčkom jeziku. Identificirano je oko 25 riječi na ovome jeziku, no njegova povezanost s ostalim indoeuropskim jezicima još nije istražena. Sličnu sudbinu dijeli i trački jezik koji se govorio nešto južnije, u današnjoj Bugarskoj.

¹⁹⁶ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 22.

¹⁹⁷ James P. Mallory, Douglas Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York, 2006., str. 36.

¹⁹⁸ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. 28.

Jedini ostaci tračkoga jezika dolaze također iz toponima, osobnih imena te 30-ak glosa iz grčkih izvora i nekoliko natpisa na grčkom pismu.¹⁹⁹

Širenje Rima označilo je i nestajanje brojnih jezika u Italiji, poput sikulskog na Siciliji ili mesapskog na istoku Italije za kojeg se smatra da je povezan s ilirskim. Postoji oko 260 kratkih tekstova koji svjedoče o mesapskom jeziku, a datiraju iz perioda od 6. do 1. stoljeća prije Krista. Sjevernije, duž jadranske obale, nalazila se pokrajina Picenum. Jezici sjevernoga i južnoga Picenuma poznati su s nekoliko zapisa s kraja 6. i početka 5. stoljeća prije Krista. Južnopicenski jezik se definira kao italski, dok se sjevernopicenski ne može klasificirati.²⁰⁰

Venetski jezik posvjedočen je na oko 300 natpisa iz regije Veneto, a pisan je na etruščanskom pismu. Iako ga pojedini lingvisti svrstavaju u skupinu italskih jezika, ova teorija još uvijek nije u potpunosti prihvaćena, a pojedini ih povezuju s plemenom Liburna uz sjevernu jadransku obalu Hrvatske.²⁰¹ Sjevernije od venetskog nalazio se retski jezik, poznat iz svega nekoliko natpisa koji ne pružaju arheolozima i lingvistima mnogo dokaza i sadržaja za istraživanje.²⁰²

¹⁹⁹ James P. Mallory, Douglas Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York, 2006., str. 36.

²⁰⁰ Isto, str. 36.

²⁰¹ Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011., str. str. 25.

²⁰² James P. Mallory, Douglas Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York, 2006, str. 37.

Zaključak

Iako su bili predmet istraživanja i rasprava već stoljećima, Indoeuropljani, narod koji veže gotovo polovicu današnje svjetske populacije, još uvijek su okruženi velom tajni koji će nastaviti raspirivati diskusije među arheolozima i lingvistima. Uspoređujući jezike koji su naizgled u potpunosti različiti i prostorno jako udaljeni, lingvisti su uočili kako oni kriju brojne sličnosti koje se ne mogu pripisati pukoj slučajnosti. Komparativnom analizom jezika posvjedočenih u pisanim izvorima uspješno su stvorene skupine koje danas čine indoeuropske jezike, a definirani su i uzorci jezičnih promjena koje su dovele do širokog grananja jezika. Pripadanje zajedničkoj jezičnoj skupini pretpostavlja postojanje prajezika u određenom vremenu i prostoru u povijesti. Pitanje praindoeuropske domovine, ali i jezika ostaje i danas vrlo teško za odgovoriti, no, zahvaljujući naporima komparativnih lingvista svakim danom otvara se novi list u proučavanju i rekonstrukciji jezika ovog davnog naroda koji za sobom nije ostavio niti jedan pisani trag. Uspoređivanjem indoeuropskih jezika uspješno su rekonstruirani dijelovi praindoeuropskog vokabulara koji je vrlo bitan i za proučavanje kulture, društva, načina života, religije i drugih aspekata praindoeuropskog naroda. Praindoeuropljani bili su strogo patrijarhalan narod, orijentiran na vojsku i ratovanje, a zahvaljujući poznavanju konja i prijevoza na kolima brzo su se proširili iz svoje pradomovine u Pontsko-kaspijskoj stepi. Kroz nekoliko tisućljeća zavladao su širokim područjem od Velike Britanije, preko Bliskoj Istoka, Indije, sve do Kine i asimilirali autohtono stanovništvo te mu nametnuli svoj jezik. U svojim migracijama sve više su se udaljavali od prvotne domovine, a izolacijom, i pod vanjskim utjecajima, početni praindoeuropski jezik modificirao se i razvio u brojne dijalekte koje danas klasificiramo kao specifične skupine jezika. Stoga, možemo zaključiti kako su Indoeuropljani kroz svoje širenje i osvajanje staroga svijeta unijeli brojne inovacije, ali postavili korijene jezične diferencijacije koja će dovesti do stvaranja suvremenih svjetskih jezika.

Popis korištene literature

1. Andersen, H. „Slavic and the Indo-European Migrations, *Language Contacts in Prehistory: Studies in Stratigraphy*, vol. 239, 2001., str. 45.-77.
2. Anthony, D.W., *The Horse, the Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, New Jersey, 2007.
3. Baldi, P., *An Introduction to the Indo-European Languages*, Southern Illinois University, Carbondale, 1983.
4. Beekes, R.S.P., *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2011.
5. Chang, W., Catchart, C., Hall, D., Garrett, A., „Ancestry-Constrained Phylogenetic Analysis Supports the Indo-European Steppe Hypothesis“, *Language*, vol. 91, n.1., 2015., str. 194.-244.
6. Clarkson, J. *Indo-European Linguistics: An Introduction*, Cambridge University Press, New York, 2007.
7. Forster P., Renfrew C., *Phylogenetic Methods and the Prehistory of Languages*, MacDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge, 2006.
8. Fortson, B.W., *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010.
9. Gamkrelidze, T.V., Ivanov, V.V., *Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstructon and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 1995.
10. <https://bladehoner.wordpress.com/2017/11/28/the-indo-european-migrations/> (preuzeto 12.8.2018.)

11. Kaleta, Z., „What Can the Ancient Indo-European Compound Names Reveal About the Spiritual Culture of Our Ancestors?“, *Folia Onomastica Croatica*, vol. 12-13, 2003.-2004., str. 249.-257.
12. Kapović, M., *The Indo-European Languages*, Routledge, London/New York, 2017.
13. Kortlandt, F., *Studies in Germanic, Indo-European and Indo-Uralic*, Rodopi, Amsterdam/New York, 2010.
14. Kuz'mina E.E., Mallory, J.P., *The Origin of the Indo-Iranians*, Brill, Leiden/Boston, 2007.
15. Mallory, J.P., Adams, D.Q., *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York, 2006
16. Mallory, J.P., *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
17. Meier-Brügger, M., *Indo-European Linguistics*, Walter de Gruyter, Berlin/New York, 2003.
18. Pereltsvaig, A., Lewis M.W., *The Indo-European Controversy: Facts and Fallacies in Historical Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.
19. Renfrew, C., *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987.
20. Szemerényi, O.J.L., *Introduction to the Indo-European Linguistics*, Clarendon Press, Oxford, 1996.
21. Šentija J. (ur.), *Opća enciklopedija*, sv.3, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1977.

Popis priloga

Prilog 1: *Prikaz jednoznamenkastih brojeva na španjolskom, talijanskom, francuskom i portugalskom jeziku*, preuzeto iz: Benjamin W. Fortson., *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 2.

španjolski	<i>uno</i>	<i>dos</i>	<i>tres</i>	<i>cuatro</i>	<i>cinco</i>
talijanski	<i>uno</i>	<i>due</i>	<i>tre</i>	<i>quattro</i>	<i>cinque</i>
francuski	<i>un</i>	<i>deux</i>	<i>trois</i>	<i>quatre</i>	<i>cinq</i>
portugalski	<i>um</i>	<i>dois</i>	<i>três</i>	<i>quatro</i>	<i>cinco</i>

Prilog 2: *Usporedba riječi „otac“, „majka“ i „brat“ na sanskrtu, latinskom, grčkom i toharskom jeziku*, preuzeto iz: Philip Baldi, *An Introduction to the Indo-European Languages*, Southern Illinois University, Carbondale, 1983., str. 4.

	„otac“	„majka“	„brat“
sanskrt	<i>pitár-</i>	<i>mātár-</i>	<i>bhrátar-</i>
latinski	<i>pater</i>	<i>māter</i>	<i>frāter</i>
grčki	<i>patèr</i>	<i>máter</i>	<i>phrátēr</i>
toharski	<i>pācar</i>	<i>mācar</i>	<i>pracar</i>

Prilog 3: *Usporedba pomoćnog glagola „biti“ u indoeuropskim jezicima*, preuzeto iz: ¹ Philip Baldi, *An Introduction to the Indo-European Languages*, Southern Illinois University, Carbondale, 1983., str. 8

	„(ja) sam“	„(on/ona) je“
sanskrt	<i>ásmi</i>	<i>ásti</i>
latinski	<i>sum</i>	<i>est</i>
hetitski	<i>ešmi</i>	<i>kuenzi</i>

grčki	<i>eimí</i>	<i>estí</i>
albanski	<i>jam</i>	
armenski	<i>em</i>	

Prilog 4: Usporedba konjugacije imenice „konj“ u sanskrtu, grčkom i latinskom jeziku , preuzeto iz: Philip Baldi, *An Introduction to the Indo-European Languages*, Southern Illinois University, Carbondale, 1983., str. 9.

		jednina	množina
sanskrt	(<i>áśva-</i>)		
	nominativ	<i>áśvas</i>	<i>áśvās</i>
	genitiv	<i>áśvasya</i>	<i>áśvān-ām</i>
	dativ	<i>áśvāya</i>	<i>áśvebhyas</i>
	akuzativ	<i>áśv-am</i>	<i>áśv-āṃs</i>
	ablativ	<i>áśv-ād</i>	<i>áśvebhyas</i>
	vokativ	<i>áśva</i>	<i>áśvās</i>
	lokativ	<i>áśve</i>	<i>áśveṣu</i>
	instrumental	<i>áśvā</i>	<i>áśvais</i>
latinski	(<i>equus</i>)		
	nominativ	<i>equus</i>	<i>equi</i>
	genitiv	<i>equi</i>	<i>equorum</i>
	dativ	<i>equō</i>	<i>equis</i>
	akuzativ	<i>equum</i>	<i>equōs</i>
	ablativ	<i>equō</i>	<i>equis</i>
	vokativ	<i>eque</i>	<i>equi</i>

grčki	(<i>hippos</i>)		
	nominativ	<i>hippos</i>	<i>hippoi</i>
	genitiv	<i>hippou</i>	<i>hippōn</i>
	dativ	<i>hippōi</i>	<i>hippois</i>
	akuzativ	<i>hippon</i>	<i>hippous</i>
	vokativ	<i>hippe</i>	<i>hippoi</i>

Prilog 5: *Konjugacija riječi „agnis“ i „ignis“ na sanskrtu i latinskom jeziku*, preuzeto iz: James P. Mallory, *Indoeuropljani. zagonetka njihova porijekla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 16.

	sanskrt	latinski
nominativ jd.	agnis	ignis
akuzativ jd.	agnim	ignem
dativ/ablativ mn.	agnibhyas	ignibus

Prilog 6: *Usporedba grčkih i sanskrtskih riječi s naglaskom na promjenu glasa 'o' u glas 'a'*, preuzeto iz: Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/ Philadelphia, 2011, str. 55.

grč. *néphos* („oblak“) → skt. *nábhas*

grč. *ostéon* („kost“) → skt. *Ásthi*

Prilog 7: *Usporedba latinskih i engleskih riječi s naglaskom na promjenu glasa 'p' u glas 'f'*, preuzeto iz: Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987., str. 100.

lat. *pes* („stopalo“) → engl. *foot*

lat. *piscis* („riba“) → engl. *fish*

lat. *pater* („otac“) → engl. *Father*

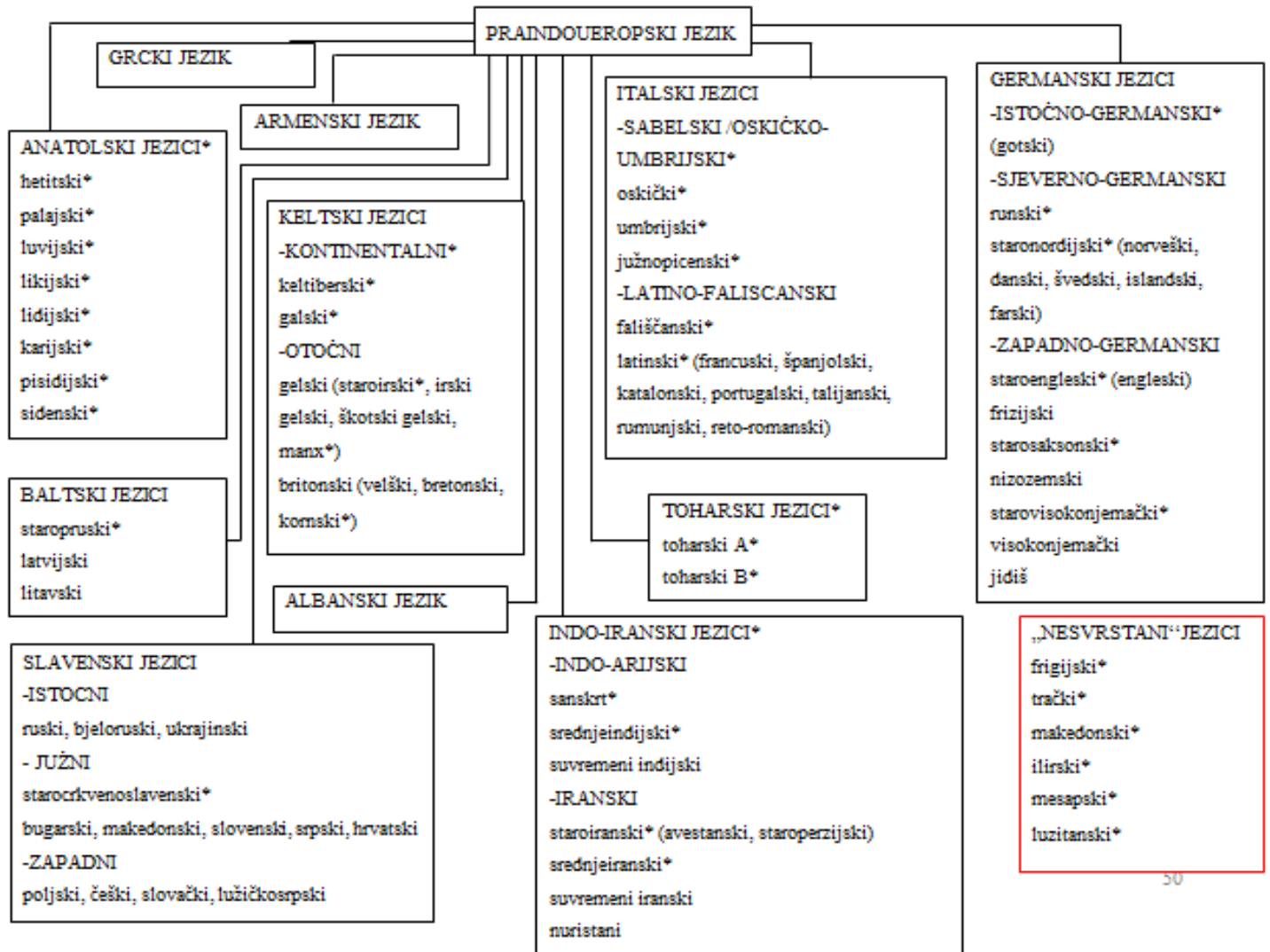
Prilog 8: *Usporedba latinskih i engleskih riječi s naglaskom na promjenu glasa 'k' u glas 'h'*,
preuzeto iz: Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*,
Penguin Books, London, 1987., str. 100.

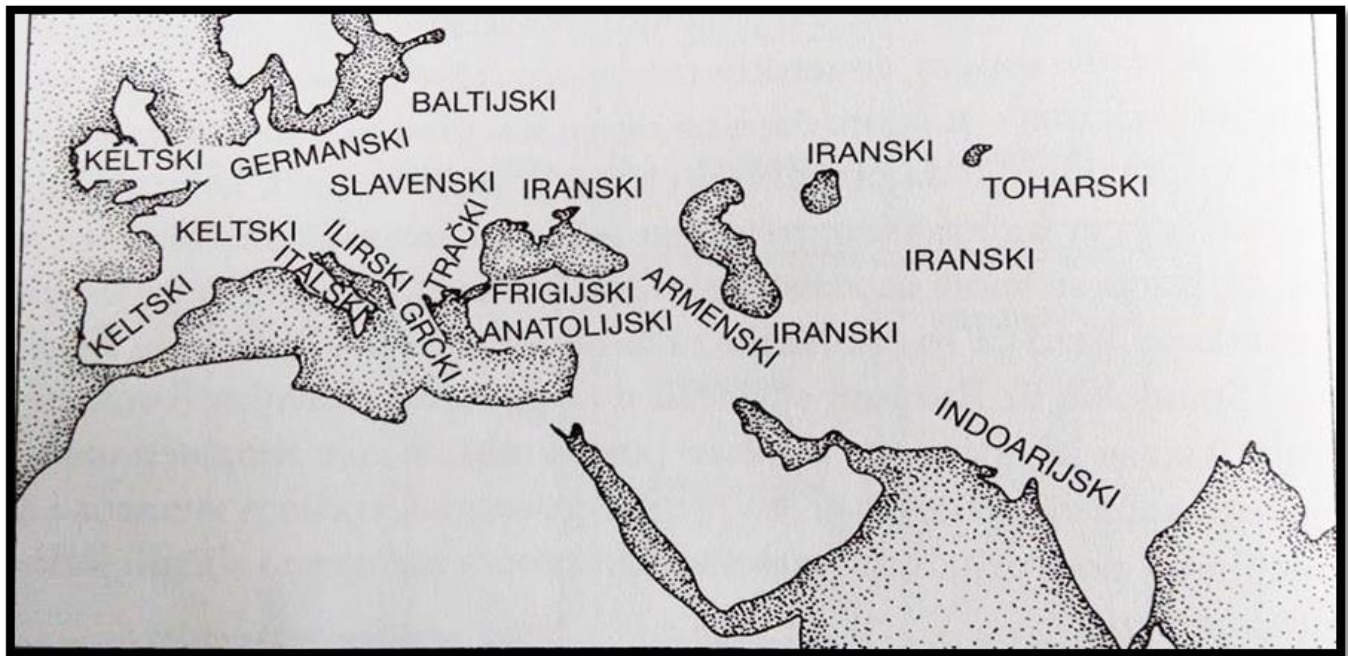
lat. *centum* („sto“) → engl. *hundred*

lat. *caput* („glava“) → engl. *head*

lat. *cornu* („rog“) → engl. *Horn*

Prilog 9: Shematski prikaz podjele indoeuropskih jezika, preuzeto iz: Fortson, B.W., *Indo-European Language and Culture – An Introduction*, Blackwell Publishing, West Sussex, 2010., str. 10.

Prilog 10: *Karta s ranom povijesnom distribucijom glavnih indoeuropskih jezičnih skupina*, preuzeto iz: James P. Mallory, *Indoeuroljani. zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 28.

Prilog 11: *Usporedba centum i satem jezika na primjeru broja 10*, preuzeto iz: Collin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Penguin Books, London, 1987., str. 106.

sanskrt: *dasa*

grčki: *deka*

staroiranski: *dasa*

latinski: *decem*

armenski: *tasn*

staroirski: *deich*

starocrkvenoslavenski: *deseti*

gotski: *taihun*

Prilog 12: *Usporedba izreke „Bog je dao zube, Bog će dati kruh“ na litavskom, sanskrtu i latinskom jeziku*, preuzeto iz: James P. Mallory, *Indoeuropljani. zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 105.

litavski: *Dieavas davė dantis, Dievas duos duonos.*

sanskrt: *Devas adadāt datas, Devas dat dhānās.*

latinski: *Deus dedit dentes, Deus dabit panem.*

Prilog 13: *Stihovi Rg-Vede*, preuzeto iz: James P. Mallory, *Indoeuropljani. zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 45.-46.

*„Indrasya nu viryani pra vocam
yani cakara prathamani vajri
ahann ahim anu apas tatarada
pra vaksana abhinat parvatanam.“*

*„Objavit ću sada junačka djela Indrina,
prva što ih taj vitlač toljage učini,
on zakla zmiju, napravi put vodama,
rasiječe trbuhe planina.“*